Sz. B. B E R N S T E J N :

A. A. Sahmatov nyelvtani szisztémája.[1]

B4584

[Az alábbi tanulmány közlésével ujabb célt tüztünk ki magunk elé: a szovjet nyelvtudomány friss eredményei mellett ezentul az orosz nyelvészet haladó - hagyományait is a magyar nyelvtudósok elé kivánjuk tárni.

A.A.Sahmatov egyike azoknak az orosz nyelvészeknek, akiknek tudományos munkássága hibáik ellenére is nagyjelentőségü, s akit éppen ezért a szovjet nyelvtudomány - kellő birálattal - ma is igen sokra becsül. Mondattana, amely Magyarországon - tudtunkkal - sajnos nem kapható, a szovjet főiskolák ajánlott irodalmában szerepel. Legutóbb V.V. Vinogradov is terjedelmesebb tanulmányban foglalkozott vele /dolgozata azonban feltételezi Sahmatov rendszerének ismeretét/.

Sz.B.Bernstejn cikke, amely átfogó képet ad Sahmatov nyelvtani rendszerezéséről, még 1940-ben iródott, de megállapitásai jobbára ma is érvényesek. Eredeti orosz szövege Magyarországon nincs meg, ezért forditásunkat egy, a szovjet tudomány eredményeinek terjesztésére hivatott cseh folyóirat,a "Sovětská Věda. Jazykověda." 1951.évi októberi számában megjelent cseh forditás alapján készitettük. -Szerk.]

1. Alekszej Alekszandrovics S a h m a t o v akadémikus /1864-1920/ az orosz filológiának egyik legtehetségesebb és legsokoldalubb képviselője az egész XIX.században és a XX.század első negyedében. Még csak tiz éves gyermek, amikor foglalkozni kezd tudománynyal s tizenhétéves ifju, amikor megjelenik a tudományos irodalomban. Zseniális intuicióval, kitünő emlékezőtehetséggel, rendkivüli munkabirással volt megáldva s meg nem alkuvó kritikával mérte le mind a hagyományos nézeteket, mind a korabeli tudományos irodalmat és saját következtetéseit is. Épp ezért egész korszakot jelent a nyelvtudomány három ágában: az óorosz krónikák tanulmányozása, az orosz nyelvtörténet és az orosz nyelvtan rendszerének kidolgozása terén.

Jelen tanulmányunk feladata az, hogy kritikailag kifejtse, megmutassa Sahmatov nyelvtani szisztémájának alapjait, amelyet élete utolsó négy esztendeje alatt /1916-1920/ érlelt meg, mint a modern orosz irodalmi nyelv kutatója. Összevetésképen mindenekelőtt két kiváló nyelvésznek, Fortunatovnak[2] és Potyebnyának[3] egymással éles ellentétben álló elméletét fogjuk felhasználni /mindketten uj korszakot nyitottak az orosz nyelvtani kutatásban/, továbbá Ovszjanyiko-Kulikovszkij[4] műveit, aki az orosz nyelvtani szisztéma kidolgozásában közvetlen elődje volt Sahmatovnak, azután Sahmatov kortársának, Peskovszkijnak[5] műveit és végül néhány más orosz és nyugati nyelvész nézeteit, mindenekelőtt azokét, akiknek munkáit Sahmatov idézte vagy akiket biztosan ismert.

Sahmatov a maga nyelvtani szisztémáját részben irásban fejtette ki /a befejezetlen s halála után kiadott "Szintakszisz ruszszkogo jazüka" - "Az orosz nyelv szintaxisa" c. munkában/[6], részben pedig élőszóban, egy ugyancsak félbenmaradt előadássorozat keretében, melyet 1916-1920 között tartott a pétervári egyetemen, továbbá tanitványaival folytatott egyéni beszélgetéseiben is.[7] A "Szintaxis" előtt a modern orosz irodalmi nyelv nyelvtana körébe vágó munkát mindössze egyet irt. Ez azoknak az előadásoknak a gyüjteménye, melyeket a pétervári egyetemen az 1911/12. és 1912/13. tanévben tartott.[8] Valamivel előbb, az 1910/1911. tanévben fejtette ki igen tömören a szófajok elméletének alapjait a "Kursz isztorii ruszszkogo jazüka"[9] /Az orosz nyelv története. Tanfolyam./ III. részében /3-10. lap/. Az 1911-1913 között tartott előadásai a korlátozott óraszám miatt némileg töredékes jellegüek /ez persze egyáltalán nem gátolja meg, hogy mind a mai napig a tudományos orosz nyelvtannak egyik legfontosabb kézikönyve legyen/. A nyelvtani kutatás módszertanát érintő kérdésekről itt jóformán szó sem esik, a mondattal és szókapcsolatokkal foglalkozó rész /vagyis a szükebb értelemben vett szintaxis/ pedig teljesen hiányzik. Mindkét tárgyat a "Szintakszisz ruszszkogo jazüka" c. művében taglalja részletesen. A "Szintaxis" azonban még azokban a részleteiben is, ahol tematikailag megegyezik az előbbi munkával, hatalmas előrehaladást jelent és arról tanuskodik, hogy a szerző, miután óriási nyelvi anyagot gyüjtött s azt rendezte, ujból átgondolt minden módszertani problémát és az orosz nyelvtan számos konkrét kérdését uj szempontok szerint magyarázta meg.

Mint már mondottuk, a "Szintaxis" befejezetlen maradt. A megirt rész 600 nagyalaku nyomtatott lapra terjed. Magában foglalja a mondat, a szókapcsolatok /1. kötet/ és a szófajok elméletét /2. kötet/, de az utóbbiban csak a főnévről szóló első fejezet van részletesen kidolgozva. Noha a többi szófajjal foglalkozó fejezetek rövidek, sőt néhol csak kivonatosan vannak kidolgozva, mégis csaknem valamennyi fejezetben találhatunk uj és alapvető szempontokat és megfigyeléseket. Az I. és II. kötet elé irt előszókban Sahmatov tömören és plasztikusan mutatja be a nyelvtani rendszert, amelyet persze tovább fejleszt. A mű befejezetlensége nemcsak abban nyilvánul meg, hogy hiányzik belőle néhány fejezet, amelyek részben mindennemü nyelvtani rendszerezés elmaradhatatlan részei /mint pl. az összetett mondatok/, részben a szerző sajátos szerkesztési módjából folynak és fel vannak véve tervébe,[10] nem is csak abban, hogy számos

fejezet csak kivonatos, hanem abban is, hogy egyes kérdéseket illetően a könyv más és más helyein nem eléggé egybevágó magyarázatok találhatók. Hogy a kézirat fogalmazvány-jellegü, arról a margókra és külön céduláakra irt sok-sok megjegyzés, közbeszurás és toldalék tanuskodik.[11]

Ennek ellenére a "Szintaxis" megirt része rendkivül értékes mind konkrét megfigyelései, mind nyelvtani kutatómódszerei szempontjából, melyeket itt érvényesit s igen világosan megindokol. A müben található, egymástól eltérő nézetek azt bizonyitják, hogy Sahmatov módszertani erőfeszitéseit bizonyos ingadozások kisérték. Ezeknek az ellentmondásoknak elemezése is hozzájárul a nyelvtani kutatás módszereinek tökéletesitéséhez. Sahmatov kereken elutasitotta magától azt a formalizmust, mely mesterének, Fortunatov-nak a nyelvtan körébe vágó előadásaiban tultengett, és az orosz nyelvtan rendszerét a nyelv és gondolkodás dialektikus egységének elve alapján kezdte kidolgozni, mint annak idején Potyebnya. Ugyanakkor nagy mértékben leküzdötte Fortunatov "összehasonlító-történeti" iskolájának egyéb téves elgondolását is, mégpedig a leiró és történeti nyelvészet viszonyának helytelen értékelését és a nyelv társadalmi természetének mechanikusan individualista értelmezését.

Sahmatov nyelvtani rendszerezése nyomban nagy hatást gyakorolt a szovjet nyelvtani kutatás fejlődésére. A.M.Peskovszkij, mihelyt megismerte Sahmatov tanitásának alapjait /1922-ben/, azonnal hozzálátott "Orosz szintaxis tudományos megvilágitásban" c. müvének gyökeres átdolgozásához és könyvének 3.kiadása /csakugy, mint a halála után megjelent többi kiadás is/, ha távolról sem tekinthető a Sahmatov-féle rendszerezés másolatának, lényegében mégiscsak uj felfogást képvisel az első két kiadásban kifejtett felfogásához képest.[13] A legujabb nyelvtani irodalomban Vinogradov "A mai orosz nyelv" /Moszkva, 1938/ c. müvének 2.kiadása mutatja számos sahmatovi tétel félreismerhetetlen hatását. Sahmatov nyelvtani nézeteinek hatása J.Sz.Isztrinova, Sz.P.Obnorszkij kutatásaiban is, több módszertani munkában és R.I.Avanyeszov és V.N.Szidorov orosz nyelvi tankönyvében is kimutatható.[14] Sahmatov rendszerezése alapján dolgozták ki a modern orosz nyelvről szóló előadások érvényben lévő tantervét is a pedagógiai intézetek számára.

2. Sahmatovnak már első, a nyelvtan elméleti kérdéseire vonatkozó nézeteiben, a szavak nyelvtani alakjáról és a szófajokról szóló fejtegetéseiben megfigyelhető /ezeket 1909-10-ben tartott orosz nyelvtörténeti előadásai során fejtette ki/, hogy ugyanakkor, amikor bizonyos mértékig függnek Fortunatov nézeteitől, bizonyos mértékig el is szakadnak tőlük és igyekeznek áthidalni azt a szakadékot, melyet amazok az őket jellemző módon a gondolati tartalom és nyelvi forma között teremtettek.

"A mai orosz irodalmi nyelv vázlata" c. munkájában Sahmatov a szavak ragozásának rendszerét tanulmányozza, méghozzá ami a főnevet és igét illeti, rendkivül rendszeresen és igen alaposan. Részletekbe menően tisztázza a himnemü főnevek ragozásában az egyesszám birtokos eset és előljárós eset -y végződésü alakjának, ugyanezen ragozásban a többesszám -a és -ья végződésü alanyesetének képzési feltételeit, továbbá a hangsuly helyét a névrago-

zásnál és igeragozásnál. Ezekben az előadásokban nem tér ki a nyelvtani alapfogalmakra és a tárgyalt szófajok meghatározását sem adja meg. Ennek ellenére a "Vázlat" a nyelvtani kutatás módszertana szempontjából is igen értékes munka. Ha elemzés alá vesszük Sahmatov tervezetét, melyet orosz nyelvtörténeti előadásaiban vázolt fel, látjuk, hogy a nyelvtani "kategóriákat" a főnév és ige határain belül állitja fel. A nem, szám, eset, élő és élettelen, "kicsinyitő", pejorativ és nagyitó jelleg közismert kategóriái mellett beszél még a "személy és nemszemély", "elvont és konkrét", "egyedi és többes" kategóriájáról /ez nem azonositandó a "szám" kategóriával/, továbbá a "gyüjtő fogalmat" és "anyagi fogalmat" jelentő kategóriáról is. Itt már maga az a gondolat is igen értékes, hogy meg kell világitani a szavakban rejlő alaki jelentéseket. Még érdekesebb az a módszer, amellyel a kategóriákat megállapitja. Az alaki jelentésnek éppen mint nyelvtani alaki jelentésnek megállapitásához minden esetben azokat az alaktani vagy mondattani sajátosságokat veszi alapul, melyeket csodálatosan kifinomult érzékkel tud megfigyelni. Remek példája e módszernek pl. a "személy és nemszemély" kategória elemzése, melyet "Szintaxisában" a "himnemü személy" kategóriájával helyettesitett.[15] A "Vázlatban" a nyelvtani kategóriák rendszerét tárgyaló fejezet csupán ideiglenes vázlata annak a tanitásnak, melyet Sahmatov utolsó, befejezetlen müve 2.kötetében foglalt össze.

3. "Szintaxisában" Sahmatov eljutott a nyelvtan legalapvetőbb problémáihoz, a szavak nyelvtani osztályozásának, a mondatnak és végül a nyelvtani rendszer strukturájának problémájához.

A mai irodalmi nyelv tankönyvéhez irt előszava vázlatában, melyet az időben kezdett irni, mikor a "Szintaxis"-on már dolgozott, Sahmatov körvonalazta előadásainak racionális alapját.Azt irja, hogy "a nyelvben kezdetben mondatok léteztek; később a mondatok tagolása révén, ami a kölcsönös összehasonlitáson és hatáson alapult, a szókapcsolatok és szavak /jóllehet csak igen korlátozott mértékben és problematikusan/ önálló létre és használatra tettek szert /de általában a szavak és szókapcsolatok a mondaton belül fordulnak elő/."[16] Ebből azt következteti, hogy "a nyelvtudomány, ha a mondattannal kezdené, fokozatosan térhetne át a szókapcsolatok szintaxisára, a nyelvtani alakok tanára, a hangtanra, a szóalkotással és a szókinccsel foglalkozó tanitásra. Az első három diszciplinát a szintaxis müszó foglalja össze, utána következik az alaktan, majd a fonetika, a szóalkotástan és a lexikológia."[17]

A nyelvészeti szakirodalomban már nem egyszer felvetették azt a gondolatot, hogy a nyelvről szóló tanitást célszerü lenne a mondattal kezdeni. Buszlajev már a negyvenes években - módszertani meggondolásból - ehhez a tárgyalási sorrendhez tartotta magát.[18] Az 1902-1908 közötti években ugyanezt a gondolatot hangoztatta D.N.Ovszjanyiko-Kulikovszkij is a középiskolai orosz nyelvoktatásról irt cikkeiben.[19] A nyelvtudományi irodalomban Wundt mutatott rá - a nyelvoktatás feladatainak tekintetbe vétele nélkül - a javaslat célszerüségére.[20] De ugy látszik, hogy a tervet senki sem valósitotta meg. Sahmatov is elállt tőle. Emlitett érveihez hozzáfüzte, hogy vázlatában a szokásos sorrendet fogja betartani /fonetika, alaktan, mondattan; a másik két részt nem vette be

a tankönyvben/; a szintaxist csak utolsó egyetemi előadásaiban kezdte el /az 1919/1920-as tanévben/ ugyanolyan cimmel, mint az 1911/1912 és 1912/1913.tanévben: "A mai orosz irodalmi nyelv vázlata."

A morfológia müszó jelentése ingadozik Sahmatovnál. Idézett vázlataiban a "szóalkotást" "a nyelvről szóló tudomány" külön fejezetébe sorolja,[21] és igy a "morfológiát" csak a flexióról szóló tanra redukálja; ugyanezt látjuk néhány más helyen is.[22] Sahmatov azonban megjegyzi, hogy "a szófajokat meg lehet különböztetni morfológiailag", és magyarázatul hozzáteszi: "vagyis egy valamely szófajhoz tartozó szavakat más szófajokhoz tartozó szavaktól megkülönböztethet vagy szerkezetük /azaz a szót alkotó elemek - Sz.B./, vagy ama képességük, hogy bizonyos nyelvtani kategóriák szerint változnak."[23]

Sahmatov meghatározása szerint a szintaxis, mint a nyelvtan egyik része, azt vizsgálja, hogy "hogyan fejezzük ki a gondolatot szavakkal."[24] Sahmatov itt ugy jár el, mint Potyebnya és tanitványa, Ovszjanyiko-Kulikovszkij. Potyebnya az "etimológiát" /a morfológia müszó az ő korában még nem honosodott meg/ ugy állitotta szembe a "szintaxissal", mint "az alakok képzését" azok "használatával",[25] vagy mint "történeti szempontot" a "leiró" szemponttal,[26] és a "szintaxist" a "nyelv történetének egyik mozzanataként"[27] jellemezte. Ovszjanyiko-Kulikovszkij meghatározása szerint a szintaxis "a nyelvtannak az a része, mely a szavaknak a beszéd, ill. a gondolkodás folyamatában való használatát és összekapcsolását tanulmányozza."[28]

Nem csoda, hogy a szintaxis efféle tág meghatározása mellett Sahmatov rendszerezésében "a nyelvnek csak azok az elemei maradnak a szintaxis területén kivül, amelyek elveszitették szükségszerü kapcsolatukat a mondattal, a mondatban jelentkeznek ugyan, de elvonhatók a mondatból, mert sem alakjukban, sem jelentésükben nem függenek az őket körülvevő szavaktól."[29] Ezeket az elemeket részben a nyelvtan egyéb fejezeteiben /a hangtanban, alaktanban, a szóalkotás tanában/ vizsgálja, részben a nyelvtudomány azon fejezeteiben, melyek a mondattól elvonatkoztatott szóval foglalkoznak /lexikológia, szemasziológia/".[30] Sahmatov éppugy, mint Potyebnya, feltételezte, hogy minden nyelvtani alak, amennyiben értelmi oldaláról vizsgáljuk, szintaktikai alak. Beszélgetések során kifejtette azt a nézetét, hogy a morfológiában a flexiónak csak anyagi részét kell meghagyni és a morfológiát a szintaxis segéd-diszciplinájának kell tekinteni. A nyelvtan e részeinek elvi megkülönböztetését, amit pl. Riesnél[31] vagy Fortunátovnál[32] láthatunk, Sahmatov irreálisnak tartotta.

4. A "Szintaxisban" Sahmatov tovább fejleszti a nyelvtani kategóriákról és a szófajokról szóló elméletet; ideiglenes vázlatukat "Az orosz nyelv története" c. tanfolyam 3.fejezetében és "A mai orosz irodalmi nyelv vázlata" c. munkájában dolgozta ki. Itt mindenekelőtt a "nyelvtani kategória", vagy másképp "nyelvtani fogalom" vagy "nyelvtani jelentés" /szemben a szó reális jelentésével/ meghatározását találjuk meg.[33] "Nyelvtani fogalomnak" - irja Sahmatov - "azokat a jelentéseket nevezzük, melyek az alapjelentéseket kisérik s amelyeknek az adott nyelvben morfológiai vagy szintaktikai kifejezésük van... Az alapjelentéseket kisérő

jelentések nem egyebek, mint egy-egy reális jelentésnek más, elvontan gondolt reális jelentéshez való viszonyát kifejező képzete; ilyen pl. a személyhez, nemhez, élő vagy élettelen jelleghez, időhöz, minőséghez, levéshez vagy jelenléthez, számhoz, akaratmegnyilvánuláshoz stb. való viszony." "Nyelvtani alaknak" Sahmatov "a nyelvtani fogalom morfológiai kifejezését" nevezi.[34]

Sahmatov a nyelvtani kategóriák alapján építi fel a szófajok rendszerét. "Szófajnak a szavak olyan csoportjait tekinti, melyeket a szavak alapjelentéseinek a nyelvtani fogalmakhoz való viszonya alkot", amelyek /a nyelvtani fogalmak.- ford./ párhuzamosak ezekkel a jelentésekkel.[35]

Sahmatov, miközben az egyes szófajok meghatározását keresi, abból a meggyőződésből indul ki, hogy "a szófajok pontosan körvonalozott és egymástól élesen megkülönböztetett kategóriák; nem lehet egyiket a másikkal összekeverni; nem lehetnek kételyeink afelől sem, hogy milyen szófajról van éppen szó."[36] A szófaj néven ismert nyelvi képződményeknek tehát szigoruan meghatározott, velük párhuzamos képzetek felelnek meg. "A szintaxis azon részének, mely a szófajokkal foglalkozik, legfőbb feladata abban áll, hogy a nyelvtani alakokban tisztázza a kisérő jelentések jelenlétét és jellegét", mondotta előadásai során Sahmatov. E jegy alapján az egyes szófajokat igy határozza meg: "A főnév olyan szófaj, mely az alapjelentés képzetével együtt meghatározott nyelvtani kategóriák /szám, nem, eset, továbbá a szubjektiv értékelés: augmentativ, deminutiv, hipokorisztikus, pejorativ jelleg stb./ képzetét kelti." "Az ige olyan szófajt jelöl, amely az alapjelentés képzetének a személy, idő, nem , mód és aspektus nyelvtani kategóriáival való kapcsolata képzetét kelti." "A melléknév olyan szófajt jelöl, amely jelentés-képzetet fejez ki és amelyet mindig főnévvel kapcsolatosan gondolunk /átveszi tőle vagy a neki megfelelő képzettől a szám, nem, eset nyelvtani kategóriáit.../, emellett a minőséget jelentő melléknevek a fokozás képzetét kelthetik." És igy tovább.[37]

Sahmatov végül bebizonyitja, hogy a szófajok szétválasztásának az emlitett "szintaktikai" alapok mellett "még mélyrehatóbb alapjai" is vannak, mégpedig szemaszológiai alapjai: a különböző szófajoknak más-más jellegü képzeteink felelnek meg."[38] És Wundtra és Sigwartra hivatkozva közli a képzetek osztályozását, melyet már "Az orosz nyelv története" c. tanfolyamában alkalmazott: "Összes képzeteink... feloszlanak: szubsztanciák /személyek vagy tárgyak/ képzeteire, minőségek és tulajdonságok" /passziv jegyek/ képzeteire, "cselekvések és állapotok" /aktiv jegyek/ képzeteire és "viszonyképzetekre".[39] A képzeteknek ezen osztályozására támaszkodva Sahmatov számos uj szófajmeghatározást ad. A főnevet pl. ugy határozza meg, hogy az "olyan szófaj, mely 1. egy szubsztancia képzetének, 2. olyan minőség és tulajdonság vagy cselekvés és állapot képzetének felel meg, amelyeket hordozóiktól vagy okozóiktól elvonatkoztatva gondolunk el."[40] A továbbiakban megkülönböztet: szubsztancia-képzeteket, mint önálló képzeteket, továbbá ismertető jegyek képzeteit és viszonyképzeteket, mint függő képzeteket, s hozzáteszi: "A főnév olyan szófaj, amely független nyelvtani alakjában független képzetnek felel meg, de függő alakjában egy alapjában véve független képzetnek felel meg, mely csak a beszédben adva lévő feltételek folytán vált függővé. Az összes többi szófaj /a főnévi haszná-

latu névmásokon kivül/ már jellegénél fogva is függő képzeteknek felel meg."[41] "Minden független képzet főnév vagy főnevesült névszó formájában ölt alakot."[42] A szófajok "szemasziológiai alapon" történő osztályozásának elve abban áll, hogy a szavak alaki jelentéseit alárendeljük reális /anyagi/ jelentéseiknek. Már a "nyelvtani jelentés" idézett meghatározásában rámutat, hogy a nyelvtani jelentés nem más, mint a két reális jelentés, az alapjelentés és kisérőjelentés közötti viszony. Azok a jelentések is "reálisak", melyek a szófajok alapjai. "Az orosz nyelv története" c. tanfolyamában[43] Sahmatov kereken kimondja, hogy a képzetosztályok /szubsztanciák, passziv és aktiv jegyek képzetei, viszonyképzetek/ "a reális jelentések fő kategóriái", és hogy éppen tőlük "függ" "a szavak alaki jelentése". Ezt a felfogását a "Szintaxisban" is megtartja.

A szófajok osztályozásához kiindulópontul a szavak "nyelvtani alakjai", azaz "a nyelvtani fogalmak morfológiai megnyilatkozásai" szolgálnak. De ezek csak a kiindulópont: "a szóval és valamely szófajhoz való tartozásával nem függ össze szükségszerüen a szó adott alakja." Ezért Sahmatov határozottan elutasitja a szófaj osztályozásának u.n. "morfológiai" elvét, vagyis az aszerint való osztályozást, hogy az egyes szavak mennyiben képesek ilyen vagy amolyan morfológiai változásokra, elutasitja azt az elvet, amelyre Fortunatov a szavak nyelvtani osztályozását alapozta. "A szófajok felosztásában a morfológiai elv nem birja el a birálatot", irja Sahmatov.[45] "A főnév abban különbözik más szófajoktól, hogy az alapjelentésnek a szám, nem és eset nyelvtani kategóriákkal való kapcsolata képzetét kelti fel; ez persze nem azt jelenti, hogy a főnév abban különbözik a többi szófajtól, hogy nem, szám és eset szerint változik; a pal'to /kabát/ főnevet az orosz irodalmi nyelv nem ragozza, de fölkelti az egyes vagy többesszám képzetét és az esetek képzetét is, amit abból is látni, hogy azt mondjuk: moe pal'to /a kabátom/, zimnee pal'to /téli kabát/, on vürosz iz étogo pal'to /kinőtte ezt a kabátot/."[46] A "morfológiai osztályozás" ellen szólnak a nemragozható melléknevek is, mint pl. az oszob' az oszob'-sztat'ja /ez egészen más dolog/ kapcsolatban, a nyelvjárási polon a polon izba narodu /emberekkel telt szoba/.[47] Sahmatov végül azokat a folyamatokat vizsgálja, "amelyek során egy szó egyik szófajból egy másik szófajba megy át".[48] Igy pl. a főnév határozóvá változik - adverbializálódik, vagy névmássá - pronominalizálódik, vagy indulatszóvá alakul át. Adverbializálódik pl. a greh /bün/, sztrah /félelem/ főnév a következő példákban /"Az ész bajjal jár" c.műből/: "Nad sztaroszt'ju szmejat'szja greh" /Az öregségen nevetni bün/, "I veszelo mne sztrah..." /nagyon jó kedvem van/; példák a főnevek pronominalizálódására: ljudi /emberek/, cselovek /ember/, zsenscsina /nő/ ezekben a kapcsolatokban: cselovek 20 raznüh ljudej /ötvan különféle emberekből álló csoport - Tolsztoj/, NN- prekrasznüj cselovek /NN.szép ember/, Mar'ja Ivanovna - zamecsatel'naja zsenscsina /Marja Ivanovna - kitünő asszony/ /vö. a francia és német határozatlan személynévmással, a homo, ill. Man szóból eredő on-nal, ill. man-nal/. Főnevek indulatszóvá válását látjuk a Goszpodi! /Uram teremtőm!/ és hasonló tipusu felkiáltásokban. Ezek a jelenségek is ellentmondanak az osztályozás "morfológiai" elvének.[50]

A "morfológiai elv" elvetése a szófajok osztályozásában összefügg a "nyelvtani alak" egy bizonyos értelmezésével. "Az orosz nyelv története" c. kollégiumban Sahmatov, akárcsak Fortunatov, mindenekelőtt "ragozhatókra" és "nemragozhatókra" osztja a szófajokat; végül azt állitja, akárcsak Fortunatov, hogy "a szó nyelvtani alakja vagy a végződéssel van jelölve, vagy azzal,hogy nincs végződése,"[52] és éppugy, mint Fortunatov, "számos szót talál a nyelvben, amelyek nem jelölik magukon az alaki jelentést."[53] Mindezek a tételek nem hagynak kétségben afelől, hogy Sahmatov ebben az első korszakában mégiscsak Fortunatovra támaszkodik, mégha nem is idézi Fortunatov meghatározását, amely szerint a szó alakja "az egyes szavaknak az a képessége, hogy a beszélők tudata számára jelölni tudják magukon alaki és tőbeli hovatartozásukat."[54]

Szorosan véve az alaknélküli szavak fogalma /pojem slov zbavených formy/ nincs ellentétben Sahmatov "Szintaxisával" sem: hiszen nem minden szóban találni "valamely nyelvtani fogalom morfológiai kifejezését"; számos szót ismerünk, amelyben az alaki jelentés szintaktikailag van kifejezve. De ez az egyezés Fortunatov felfogása és az övé között tisztára külsőséges és onnan ered, hogy Sahmatov terminológiailag megkülönböztet "nyelvtani kategóriát" és "nyelvtani alakot"; Sahmatov álláspontja szerint a szó nyelvtani jelentésének nem kell hangokban megnyilvánulnia, a szónak igy is megvan ez a jelentés; nem szükséges, hogy reális jelentése legyen a szónak /ilyenek a "segédszók fajai", mint a prepozició és kötőszó/, de nyelvtani jelentés nélkül szó nem létezhet.[55] Fortunatov "nem-grammatikai határozószója" /"nem-grammatikai" azért, mert nem bontható fel "tőre" és "a megfelelő alaki részre"/ és az ennek mintájára Peskovszkij által alkotott "nem-grammatikai főnév" és "nem-grammatikai ige"[57] Sahmatov számára elfogadhatatlan. Potyebnya nézetét fogadja el, amely szerint a gondolatnak nem mindenkor van szüksége hangra ahhoz, "hogy az alak megállapitható legyen": bizonyos esetekben a gondolat "finomabb eszközt használ fel, mégpedig azon helynek ismeretét, melyet a szó az egészben foglal el, lett légyen ez az egész akár a beszéd egésze, akár formák sémája."[58] Sahmatov csak a terminológiában tér el Potyebnyától. Potyebnya ugy véli, hogy az alak fogalma a jelentéssel ki van meritve,[59] és az "alaktól" megkülönbözteti a "külső jelet",[60] mig Sahmatov éppen ezt a "külső jelet" nevezi "alaknak" és az alak jelentése számára a kategória müszót hagyja meg. Sahmatov egyébként Fortunatovnak azzal az állitásával sem érthet egyet, hogy "a szavak... nyelvtani osztályait nem lehet összekeverni a jelentések osztályaira alapozott nem-grammatikai "szavak" osztályaival":[61] Sahmatov szófajosztályozásának "szemasziológiai elve" Potyebnya tételén alapszik. "A szó... nyelvtani alakja... egynemü anyagi jelentésével... A szó anyagi és alaki jelentése... egy gondolati aktus."[62]

Sahmatov azzal, hogy a szófajokról szóló tanitása alapjául a nyelvtani kategória fogalmát tette meg és hogy megkülönböztetett "nyelvtani-kategóriát" és "nyelvtani alakot", elmélyitette a nyelvtani kutatás módszertanát, melyet már a "Vázlatban" alkalmazott. A kutatás kiindulópontjának, - mondotta a szintaxisról tartott előadásaiban, - a fizikailag realizált és felfogott külső beszéd anyagának kell lennie. A tudós a gondolat hangokkal történő megnyilatkozásától halad a jelentés felé. Igy pl. az a tény, hogy egy nyelvben van felszólitó alak, arra a következtetésre juttat, hogy az illető nyelvben megvan az imperativusz kategóriája. De ennek elle-

nére lehetséges, hogy ezt a kategóriát más formákban is kifejezik, más hangbeli megnyilvánulása is van, például egy kellő hangsullyal ejtett infinitivusz. Mihelyt tehát a tudós egy alak segitségével megállapitott bizonyos jelentést, kategóriát, most forditva kell eljárnia és a megállapitott kategória szempontjából kell ujra átnéznie az egész anyagot, amely a nyelvben a gondolatok külső kifejezésére szolgál. Igy a kölcsönös viszonyok kettős rendszeréhez jutunk: 1. az imperativuszi alak kifejezi a parancsoló, feltételes stb. jelleg nyelvtani kategóriáit; 2. az imperativ jelleg kategóriáját az imperativuszi alak, a bizonyos hangsullyal ejtett infinitivusz stb. fejezi ki. És igy, ha a szintaxissal foglalkozó tudós a szavakból - a jelentések külső jeleiből - indul ki, a nyelvtani kategóriákhoz kell eljutnia és aztán, miután igy megállapitja bizonyos kategóriák meglétét a beszélők tudatában, visszatérhet a tágabb kérdéshez és felállithatja a nyelvtani kategóriák és ezek kifejezésének különféle külső jelei között lévő kölcsönös viszonyok rendszerét. És a szintaxis éppen ebben a második felfogásban felel meg valódi feladatának, hogy t.i. "a gondolat szóban történő kifejezése módjainak" tudománya legyen. Sahmatov elgondolása szerint a "Szintaxis" egész konstrukciójának "a szintaktikai kategóriák áttekintésében" kellene kicsucsosodnia.[63]

5. Sahmatov a szintaxis tárgyalását, mint már utaltunk erre, a mondatról szóló tanitással kezdi. Meghatározása szerint a mondat "a beszéd egysége", melyet a beszélő és hallgató grammatikai egységként fog fel s mely a gondolkodás egy egységének szóbeli kifejezésére szolgál.[64] Ebben a meghatározásban egybefogja a formális-nyelvtani jegyet /"grammatikai egész"/, a lélektanit /"a gondolkodás egysége"/ és a társadalmit, teleologikusat, mely az idézett megfogalmazásban még nincs szétválasztva /a "szóbeli kifejezés" mint cél/. A továbbiakban Sahmatov az utóbbi két ismérvet magyarázza: egyrészt a mondatnak a beszélő tudatában való keletkezését, másrészt ennek a pszichikai aktusnak társadalmi funkcióját világitja meg. "A mondat pszichológiai alapja", irja Sahmatov, "képzetek összekapcsolása a gondolkodás sajátos aktusában, amelynek célja, hogy közölje a többi emberrel a gondolkodásban realizálódott képzetkapcsolatokat."[65] Sahmatov ezt a lelki aktust társadalmi funkciója alapján "kommunikációnak" vagy ahogy előadásaiban másként kifejezte, "pszichológiai közlés"-nek nevezi.

A kommunikációban realizálódó képzetkapcsolatnak három jellegzetessége van: 1. hogy mindig két, egyszerü vagy összetett képzetnek a kapcsolata; 2. hogy önkényes, "szándékos" képzetek kapcsolata;[66] 3. hogy ez a képzetek közötti kapcsolat praedicativ jellegü.[67]

Már az eddig elmondottakból is világos, hogy a kommunikáció az itélethez hasonló aktus s további elemzése igazolja is ezt a megfigyelést. Sahmatov mégis szivesebben használja az uj müszót, mégpedig azért, hogy összefoglalja benne a praedicativ képzetkapcsolatok valamennyi tipusát, és teljes joggel mutat rá, hogy a kérdő, felszólitó és óhajtó mondatok nem sorolhatók az itélet, vagyis a valamit valamiről való állitás vagy tagadás fogalma alá.[68] Magát a kommunikáció müszót, mely a mondat társadalmi, teleologikus és szabad jellegét tükrözi, Sahmatov - amint mondja - Svedelius svéd nyelvésztől vette át.[69] Ezt az átvett müszót

azonban uj tartalommal töltötte meg. Persze Svedelius is vizsgálja jelentéstani oldalukról a nyelvi elemeket, de a kommunikáció müszó egyaránt használja a beszéd egységének pszichikai szubsztrátumára is és ennek külső megnyilatkozására is. Sahmatovnak viszont egy meghatározott pszichikai aktus jelölésére kellett ez a müszó, megkülönböztetésül attól, ami közvetlenül anyagilag adva van.[70] Mint ahogy valamikor Baudouin de Courtenay francia nyelvészektől vette át a fonéma müszót a fizikailag létező "beszédhang" szubsztrátumát alkotó lelki képződmény jelölésére,ugy adott Sahmatov pszichológiai jelentést a kommunikáció müszónak azáltal, hogy szembeállitotta vele a "mondat" fogalmát, mely a mondott és hallott beszédben valósul meg.

Noha a mondat a kommunikáció kifejezésére szolgál, nem másolata, hanem inkább tükröződése annak. "Lényegében nem lehet ellentét a mondat és a kommunikáció jellege között", - irja Sahmatov, "de persze a mondat anyagi jellege és a kommunikáció pszichológiai jellege közötti viszonylatokban sem, ellenben van a mondat értelmének, jelentésének és a kommunikáció pszichológiai jellegének viszonylataiban."[71] "Uton-utfélen tapasztaljuk, hogy a mondat nyelvi formái nincsenek összhangban a pszichológiai kommunikációval, de ez nem jelent ellentétet; a nyelvtan pozitiv és következetesen érvényesitett követelményének nem mondhat ellent a nyelvtani alakoknak megfelelő képzetek pszichikai jellege."[72] Az, hogy a mondat nincs összhangban a kommunikációval, mindenekelőtt a bővitett mondatban mutatkozik meg. A kommunikáció mindig kéttagu: mindig mint két képzetnek, a független, vezető subjectumnak és a függő, alárendelt praedicatumnak a kapcsolata jelenik meg;[73] ugyanakkor viszont a mondatban a kommunikáció mindkét tagja egy vagy két szókomplexummal kifejezhető. Ezért a kommunikáció szükségszerüen kettős tagoltsága folytán kell megkülönböztetnünk "kéttagu" mondatokat, melyekben a kommunikáció mindkét tagja szükségképen két szóban vagy szókapcsolatban, tehát a mondat két "szakaszában" fejeződik ki, és "egytagu" mondatokat, melyekben a kommunikáció mindkét tagja egyetlen szó-csoporttal van kifejezve. A mondat minden "szakasza" grammatikai egységet, azaz egy szót vagy szókapcsolatot képez, mely egy bonyolult tagolatlan képzetet fejez ki, és amennyiben szókapcsolatról van szó, olyan képzetet, amelynek külső elemei nyelvtanilag egy vezető szótól függenek /pl.: rasztuscsaja na dvore zelenaja trava - 'az udvaron növő zöld fü'/. Általában a grammatikai egységnek az a fő szava, mely a praedicatumot, vagyis a kommunikáció függő tagját fejezi ki, nyelvtanilag alá van rendelve az egység másik fő szavának, amely a kommunikáció vezető tagját, a subiectumot fejezi ki; igy a kéttagu mondat mindkét szakasza hierarchikus kapcsolatba kerül egymással.[74] Azzal, hogy Sahmatov elfogadta azt a nézetet, amely szerint minden kommunikáció szükségképen kéttagu, miként ezt a gondolkodás pszichológiájának jelenlegi elmélete vallja, elutasitja a személytelen mondatról, mint pszichológiailag egytagu képződményről vallott felfogást /amely Miklosich fogalmazása szerint "szubjektiv itéleteket" fejez ki/, ezt a felfogást az irodalomban Miklosich[75] és Marty[76] védelmezte. Mint Sigwart[77], ő is amellett van, hogy az egytagu mondat egyetlen tagjában, ennek hanganyagában és hangsulyában - a kommunikáció mindkét tagja kifejeződik: igy a kommunikáció bizonyos tipusaiban a subiectum egy szubsztancia vagy jegy képzetére és a praedicatum az illető szubsztancia vagy jegy meglétére vagy jelenvalóságára vonatkozó képzet.[78]

Az, hogy Sahmatov a személytelen mondatokat kéttagu pszichikai képződmények egytagu szóbeli megnyilatkozásának tartja, főként Sigwart és Dittrich[79] hatásának tudható be. Sahmatov egyuttal élesen szembeszáll Paullal, aki azt állitja, hogy "minden mondat legalább két elemből áll", a személytelen mondatokat hiányos mondatoknak tekinti és abban a mondatban, hogy "Klagen, nichts als Klagen, Bittschriften, nichts als Bittschriften",[80] azokat a papirlapokat tartja alanynak, melyeket a beszélő a kezében tart.[81] Sahmatov éppugy, mint előtte Delbrück,[82] határozottan ellene volt, hogy a mondatrészek definiciójába nem-nyelvi elemeket is bevegyenek.

A kéttagu mondatokban Sahmatov két fő tagot különböztet meg: alanyt és állitmányt. Alanynak a független csoport grammatikailag vezető szavát nevezi /mely a kommunikáció subiectumát fejezi ki/, állitmánynak pedig a függő csoport grammatikailag vezető szavát /mely a kommunikáció praedicatumát fejezi ki/. Az egytagu mondatnak csak egy fő tagja van.[83] A mondatok további osztályozásához a fő tagok nyelvtani jellegét veszi alapul. Emellett a szó vezető pozicióját a grammatikai egységben, hasonlóan ahhoz, ahogy a subiectum vezető pozicióját a kommunikációban, a szóban kifejezésre jutó képzet jellege határozza meg. Igy a főnév a melléknévhez viszonyitva foglal el vezető poziciót a grammatikai egységben, független formájában azonban az igéhez viszonyitva is, a melléknév és az ige pedig az adverbiumhoz viszonyitva.[84] Tekintve, hogy Sahmatov rendszerezésében a szófajokat "szemasziológiai jegyeik" határozzák meg, a szavak hierarchiája azon képzetek kategóriáinak hierarchiáját tükrözik, melyeket e szavak kifejeznek.

A mondat grammatikai egészet alkot. Tagjai, azaz a szavak közötti kapcsolat, a köztük lévő nyelvtani fölé- és alárendeltségi viszony egyeztetés utján valósul meg /vagyis azáltal, hogy az egyik szó alakja alkalmazkodik a másik szó alakjához/, továbbá a szórenddel, egyes szavak jelentésének gyengülésével vagy megváltozásával /pl. a segédige alakjaiban/ és végül az intonációval /a szó tágabb értelmében/.[86] A mondatalkotás alapfeltétele, az, ami feltétlenül szükséges ahhoz, hogy egy szó vagy szókapcsolat mondat érvényével birjon: "a gondolat befejezettsége és szóbeli megnyilatkozásának befejezettsége". "A befejezett gondolat... praedicative összekapcsolt subiectumot és praedicatumot tételez fel. A szóbeli megnyilatkozás befejezettségéhez viszont sajátos... intonáció szükséges,"[87] amely "a mondatfüzés nélkülözhetetlen elvéül szolgál."[88]

Nézzük meg valamivel közelebbről a mondatalkotásnak ezeket az utóbb emlitett feltételeit. Sahmatov azt állitotta, hogy a szintaxissal foglalkozó tudósok zöme, többek között Wundt is és különösen Fortunatov, nem a reális mondat képzetéből, hanem a mondat irott formájából indul ki. "Az irás és a nyelv összekeverése elleni harcot, melyet a fonetika területén Baudouin de Courtenay vezetett oly nagy hévvel," mondotta Sahmatov, "a szintaxisra is ki kell terjeszteni." Ő maga szigoruan betartotta ezt az elvet. Elődei közül, akik ebben az irányban hatással lehettek reá, meg kell emlitenünk Delbrücköt,[89] Dittrichet,[90] Svedeliust[91] és az orosz nyelvészeti irodalomból Peskovszkijt.[92] Sahmatov hangsulyozta, hogy a mondat /a "grammatikai egész"/ éppen az intonáció révén különbözik az egyszerü grammatikai egy-

ségtől. Egyik előadásában megjegyezte, hogy azokat a szókapcsolatokat, melyeket a cégtáblákra és könyvcímekre szoktak kiírni, nem tekinthetjük mondatnak, mivel tartalmuk nem alkot kommunikációt; nem az a rendeltetésük, hogy kimondják őket, és ezért nem tartalmaznak intonációt; olyan konvencionális írásbeli megjelölések ezek, amilyenek az élő beszédben nem fordulnak elő és éppolyan "mondathasonértékesek" /Satzäquivalente,- ford./,mint a tüzoltók vészjelei. Éppugy, mint Rozwadowski,[93] Delbrück[94] és Peskovszkij,[95] Sahmatov is az intonációban látta az "NN - voszpitannik korpusza" /NN - hadapródiskolai növendék/ típusu mondatok alaki ismérvét, az olyan mondatokét tehát, melyeket Fortunatov "nem-grammatikai" /"grammatikailag tagolatlan"/ mondatoknak tartott.[96] Továbbá a Moroz vagy Morozno /Hideg/ típusu nem-igei, egytagu mondatok "emfázisa" a jelenidő képzetét és a szóval kifejezett szubsztancia vagy jegy képzetét kelti.[97] A Müszl'dosztojnaja goszudarsztvennogo cseloveka /Államférfihez méltó gondolat/ típusu csonka mondatokban az "emfázis" elhagyott alany képzetét kelti. Nyomatékosabb hangsuly a jelzőn a jelzett szó reális jelentéseinek és a jelzőnek képzetei között lévő viszony sajátos - attributiv-praedicativ - jellegére mutat, pl. Krasznüh lent mü ne videli[98] /Vörös szalagokat mi nem láttunk/, a szó hangsulytalansága vagy gyengén hangsulyozott volta azt mutatja, hogy az illető szó a segéd- vagy jelentésnélküli szavakhoz tartozik.[99]

Miután így áttekintettük a mondatalkotás módjait, megérthetjük a "Szintaxis" tervét, amely Sahmatov szeme előtt lebegett:"1.A mondat. A mondat fajai és fő részei. 2.A szókapcsolatok és a mondat bővitményei. 3.A szófajok. 4.Az összetett mondatok. 5.A mondathangsuly. 6.Szórend a mondatban. 7.A mondatok értelme és a szintaktikai kategóriák áttekintése."[100] E hét fejezetből csak az első hármat tudta megirni, amellett a szófajokról szóló rész csak nagyjából van kifejtve s az első kettő sincs véglegesen kidolgozva és egymással összehangolva.

6. Sahmatov nyelvtani rendszerezésének mondatmeghatározása azok közé tartozik, amelyeket Wundt a "kisérőképzetek" jegyei alapján alkotott meghatározásoknak nevez;[101] így jellemzi azokat a meghatározásokat, amelyek "ama kérdés megoldásának kritériumát,hogy mit tekinthetünk mondatnak és mit nem, a tudatba helyezik."[102] Sahmatov persze joggal felrótta Wundtnak, hogy nincs elég tekintettel az intonációra. Épp az intonáció ösztönzi arra, hogy mondatot /egytagu vokativ mondatot/ lásson azokban a megnyilatkozásokban, "melyekben a fő és egyetlen tag a megszólitás, az illető neve, akihez beszél, hogyha ezt a nevet egy olyan sajátos hangsullyal ejti, hogy az egy összetett képzetet kelt, melynek középpontjában az illető személy áll.... Például: Kolja! /Miklós!/ szemrehányó és méltatlankodó hangon mondva s ezt a gondolatot ébresztve: miért tetted ezt, miért müvelted ezt, nem szégyelled magad?!"[103]

Ennek ellenére ezek az érvek nem meggyőzők. A Kolja! felkiáltással kifejezett tartalom nem bontható fel subiectumra és praedicatumra, tehát nem alkot kommunikációt, ellenben szóbeli kifejezése mondat. Ugyanez vonatkozik az efféle "indulatszavas mondatokra" is, mint pl. "Hor', ej, otkupisz'" /Ej, görény, váltsd ki magad/,[104] "Ba, znakomüe vsze lica" /Ni csak, csupa ismerős arc/,[105], "Uvü!" /Oh jaj!/[106] stb. Wundt joggal kifogá-

solja, hogy az emlitett mondatmeghatározások hivei, miközben az efféle érzelmi telitettségü megnyilatkozásokat elemzik, "intellektualizálják" őket azáltal, hogy többé-kevésbbé önkényesen ilyen vagy amolyan képzeteknek vagy több összekapcsolt képzetnek a megnyilatkozását látják bennük.[107] Sahmatov akkor járt volna el következetesen, ha az ilyen megnyilatkozásokat "mondathasonértékü" pszichológiai megnyilatkozásokként határozta volna meg.[108] Azzal, hogy mondatnak tekinti őket, ellentmondásba keveredik saját mondatmeghatározásával és más felfogások sikjára tolódik. Sahmatovnak az emlitett példákról adott elemzése csak az esetben lenne indokolt, ha mondatmeghatározásába /vagy a mondat pszichikai szubsztrátumának, a kommunikációnak meghatározásába/ nem foglalná bele a képzetek közötti praedicativ viszony jegyét. Végeredményben mindegy, hogy a mondatot ugy definiáljuk-e, mint a képzetek praedicativ viszonyának megnyilatkozását és a mondatokon kivül azok praedicativ "ekvivalenseit" elismerjük, vagy hogy a mondatot"befejezett autonom megnyilatkozásnak" tartjuk-e s emellett megkülönböztetünk praedicativ és nem-praedicativ mondatokat.[109] Ez terminológia kérdése; csupán az a fontos, hogy a szintaxisba ezek az alakulatok is és amazok is beletartozzanak és hogy a gondolatnak egyetlen nyelvi megnyilatkozását se kiáltsák ki "nem-grammatikainak". Sahmatov "Szintaxisa" ennek a követelménynek megfelel. De ha az első meghatározást használjuk, akkor a nem-praedicativ megnyilatkozásokat hiba a mondatok közé sorolni, hiba pedig nemcsak a logika formai követelményei ellen, hanem a valóság ellen is: az efféle magyarázat önkényesen praedicativ jelleget tulajdonit olyan megnyilatkozásoknak, melyek lényegükben nem-praedicativ jellegüek.

Merész dolognak kell tartanunk azt is, hogy Sahmatov azokat az infinitivuszos egytagu felszólitó mondatokat, melyek a 2.személyhez szólnak, a "határozott személyü mondatok" [110] közé sorolja, viszont azokat, amelyek "meg nem határozott személyekhez vagy általában mindenkihez" szólnak, akiket az illető parancs "illet", a "határozatlan személyü mondatok"[111] közé sorolja. Az a kérdés, hogy e két csoport melyikébe kell sorolni Pugacsov szavait: Vesat' evo! - 'Felakasztani!' /Puskin: A kapitány leánya/,[112] csak lélektani magyarázattal oldható meg. És a Sahmatov javasolta magyarázatot /ő határozatlan személyü mondatnak minősiti/ véletlennek kell tartanunk; ha a határozott személyü mondatok közé soroljuk, az se meggyőzőbb semmivel. És mindkét megoldásban tisztázatlan marad az infinitivusznak, mint olyan alaknak a funkciója, amely nem fejezi ki közvetlenül a személy kategóriáját /vö. Molcsat'! 'Hallgatni!' és Molcsi! 'Hallgass!'/. És nem világos, hogy miért nem osztjuk ilyen két csoportra a kérést vagy parancsot kifejező egytagu nominális mondatokat /vö. Molcsat'! 'Hallgatni!' és Molcsanie! 'Csend!'/.

Az osztályozásnak ezek a nem sikerült mozzanatai sem cáfolnak rá Sahmatov módszertani elveire, de azt bizonyitják, hogy nem alkalmazta őket elég következetesen.

7. A mondat főrészei alaktanilag különféleképen lehetnek kifejezve. A képzetek közötti praedicativ /tehát a mondat főrészei által kifejezett/ viszonyokon kivül azonban a bővitett mondatban, pontosabban szókapcsolatban, mely a mondat alkotórésze /a mondat fő "szakaszában", függő "szakaszában" vagy egy differenciálatlan "szakaszában"/ egyéb viszonyitásokat is találhatunk, mégpedig jelzői /a tulajdonság és minőség viszonya szubsztanciájukhoz/, tárgyi /a

függő szubsztancia viszonya a függetlenhez/ és relativ kapcsolatokat /a viszonyok képzetei és jegyei közti viszonyok/.[114] És ezek a bővitményekkel kifejezett viszonyok a kifejezés morfológiai módozatainak széles körével, meghatározott szófajok meghatározott alakjaival függenek össze. A jelzői viszonyt tehát jelzővel fejezzük ki, a jelző viszont "melléknévvel... és deverbális melléknévvel vagy melléknévi igenévvel... és névmási melléknévvel...",[115] a tárgyi viszonyt tárggyal, melynek morfológiai megnyilatkozásai a főnév függő esetei /közvetett esetei/;[116] a relativ viszonyokat határozókkal, melyeknek morfológiai megnyilatkozásai a határozószók.[117]

Jóllehet tehát Sahmatov rendszerében mind a szófajok osztályozása és a nyelvtani alakok regisztrálása, mind a mondatrészek osztályozása más-más alapon nyugszik, - az előbbi a képzetek fő kategóriáinak megkülönböztetésén és a "kisérőképzetek" megállapitásán, az utóbbi a mondatban kifejezett képzetek közti viszony tipusain, - Sahmatov mégiscsak megállapitja, hogy a mondatrészek és szófajok között bizonyos formákban többé-kevésbbé állandó analógia mutatható ki. Ezt az analógiát az okozza,hogy a képzetek bizonyos kategóriáinak /melyeket a szófajok fejeznek ki/ saját meghatározott viszonytipusaik vannak /melyeket a nyelvtani alakok fejeznek ki/. Ez a gondolatmenet vezette Sahmatovot már "Az orosz nyelv története" c. kollégiumában[118] ahhoz az állitáshoz, hogy "a szó alaki jelentését csak az egyes szavaknak a többi szóval való összefüggése alapján ismerjük fel."

Ez a tétel természetesen Potyebnya tételére emlékeztet: "Nincs olyan alak, melynek lételét és működését fel lehetne ismerni másképp, mint az értelem alapján, vagyis a beszédben vagy nyelvben elhangzott egyéb szavakkal és alakokkal való összefüggése alapján."[119] Sahmatov meghatározása azonban, eredeti forrásától eltérően, nem elég rugalmas ahhoz, hogy megmagyarázza: a főnév számának és az ige számának, módjának és aspektusának jelentései miért alaki jelentések. Sahmatov nem méltányolta a "beszéd"-nek és a "nyelvnek" Potyebnya által megállapitott különbségét /vagyis az adott összefüggésben a "mondat" vagy "contextus" és "nyelv", tehát a "szintagmatikus" és "asszociativ" kapcsolatok különbségét[120]/, ha szabad de Saussure terminológiáját használnunk: összekeverte a contextusból kiragadva vizsgált szavakat és alakokat - mintegy a nyelv mértékegységeit - az összefüggő beszédben érvényesülő szavakkal. Hasonlóképen összekever dolgokat abban a sikerületlen meghatározásában is, amellyel szófaj-elméletének tárgyalását kezdi: "Az igét a mondathoz vagy általában a beszédhez való viszonyában a nyelvtan mint szófajt határozza meg."[121] Azt hihetnők, hogy a szó a mondathoz való viszonyát tekintve nem mint szófaj, hanem mint mondatrész van definiálva. Sahmatov rendszerében ez nem egy és ugyanaz. Nem csoda, hogy később Peskovszkij erre a tételre hivatkozott, hogy alátámassza saját - Sahmatov egész felfogásának ellentmondó - tételét, azt bizonyitva, hogy nincs szükség a szavak kétféle, t.i. mondatrészek és szófajok szerinti osztályozására.[122]

Sahmatov megállapitotta, hogy bizonyos formákban a szófajok és mondatrészek között hasonlóság van, és ezért, amikor a szófajokat osztályozza, rámutat arra, hogy a szófajok "szintaktikai jellemzéséhez" "néhány kiegészitő meghatározásra van szükség",

a szerint, hogy képesek-e vagy nem bizonyos funkciót betölteni a mondatban. "A főnév", irja Sahmatov, "olyan szófaj, amely határozóként és jelzőként nem használatos. A melléknév olyan szófaj, amely jelzőként vagy állitmányként, nomen alakban pedig mint az egytagu mondat fő tagja is használatos. A határozószó olyan szófaj, amely mint egytagu mondat fő tagja és mint határozó is használatos."[123] Minden szófaj szintaktikai funkciói korlátozott keretek közé vannak szoritva s ez az oka annak, hogy egy-egy szó rögtön más szófajba megy át, mihelyt a maga jellegének meg nem felelő funkcióban használják. Igy állitólag tárgyi vagy alanyi funkcióban "mindenféle szó" főnevesül.[124] A határozószó /és főként a comparativus alakja, melyet Sahmatov határozószónak tart/ jelzői funkcióban használva melléknevesül, állitmányi funkcióban pedig vagy melléknevesül, vagy igésül.[125] Az emlitett példák mutatják, hogy a főnév határozói szerepben adverbializálódik.

Noha Sahmatov megállapitja ezeket a kölcsönös összefüggéseket, egyáltalán nem akarja egységesiteni a két osztályozást, mint ahogy azt néhány más kutató megpróbálta /A.A.Dobias, D.N.Kudrjavszkij, M.N.Peterszon és későbbi nyelvtani rendszerezésében A.N.Peskovszkij[126]/. A szófajok és mondatrészek közötti viszony Sahmatov rendszerében aránylag nyitott kérdés marad. Egy és ugyanazon szófaj ugyanabban az alakban más-más mondatrész érvényével birhat és viszont egy és ugyanazon mondatrész /főként ami a mondat főrészeit illeti/ más-más szófajjal fejezhető ki, jóllehet a lehetőségek itt is, ott is bizonyos határok közé vannak szoritva. Igy pl. a főnév nominativusa használható a/alanyi funkcióban, b/ egytagu mondat fő tagjaként, c/ állitmányi funkcióban.[127] Állitmányi funkcióban használhatók a főnév, melléknév, ige[128] és bizonyos mértékig a határozószók is.[129] A szófajok és mondatrészek Sahmatov rendszerében olyan fogalmak, amelyek egymással funkcionálisan összefüggő, de egymással össze nem olvadó jegyek alapján vannak megalkotva.

A két osztályozás kölcsönös függetlenségével függ össze bizonyos mértékig Sahmatov nyelvtani rendszerezésének egyik sokat mondó sajátsága: Sahmatov elutasitotta azt a hagyományos tanitást, hogy a mondat alapja az ige /e tanitás gyökerei az antik grammatikába nyulnak vissza és a nyelvtudomány, amióta csak létezik, mindig elismerte/. Azt, hogy a mondat ige nélkül képtelenség, Potyebnya[130] vallotta határozottan, aki általában arra törekedett, hogy a szófajok osztályozását alárendelje a mondatrészek osztályozásának. Ovszjanyiko-Kulikovszkij, aki ugyanezen a nézeten volt, azt állitotta, hogy a Moroz /Hideg!/ tipusu mondatban a főnév "igésült".[131] Sahmatov igyekezett megcáfolni ezt az állitást, és meghatározása teljes mértékben lehetővé tette számára, hogy elkerülje az efféle torzitásokat és azt hirdesse, hogy az állitmány kifejezésére használt főnevek és melléknevek "nem változnak át igévé, hanem továbbra is főnevek és melléknevek maradnak", és ezért "épp olyan természetes és szükségszerü állitmányok, mint az ige."[132] "Az a tanitás, amely szerint az állitmány kifejezésének egyetlen lehetséges módja az ige", irta Sahmatov, "számomra elhibázottnak tünik mind lényegében, mind azáltal is, hogy ellentmond a nyelv történeti tényeinek."[133] Meillet[134] munkájára hivatkozva ugy vélte, hogy a nominális mondatok az indoeurópai ősnyelvből öröklődtek.[135] Az egykoru nyelvtani rendszerezések többségében, mégpedig Potyebnya, Ovszja-

nyiko-Kulikovszkij, Fortunatov, Peskovszkij, Delbrück, Paul és Wundt munkáiban azt látta, hogy meg nem érdemelt "dicshimnuszokat zengenek az igéről".[136] Ama néhány kutató között, aki már Sahmatov előtt is korlátozni igyekezett az ige kizárólagos privilégiumát a praedicativ szerepre, Meillet-n és iskoláján kivül még G.von der Gabelentzet, A.V.Popovot, Lügebilt, Brugmannt, Rozwadovskit, Zeňkovskyt és Kudrjavszkit emlithetjük meg.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezt az elvet, vagyis, hogy a mondat fogalmát ki kell szabaditani az ige jármából, Sahmatov nem elég következetesen vitte tovább. Például a Teper' moroz 'Most hideg' /a Moroz-tól eltérően/, Vot vam szofa 'Tessék egy divány' /a Vot szofa 'Itt a divány' mondattól eltérően/ tipusu mondatok Sahmatov szerint nem teljesek. Kimaradt belőlük az ige, mivel az első példában a tepes' határozószó és a másodikban a vam bővitmény nem vonatkozhat főnévre.[137] "Igaz, hogy olyan igét, amely kifejezné ezt a viszonyt, nem találni", füzi hozzá Sahmatov az utóbbi példához, de a problémát mégis amugy oldja meg. Ez a megjegyzés valójában szóról-szóra egyezik Ovszjanyiko-Kulikovszkij kommentárjaival, melyeket hasonló példákhoz füz: "Az ige itt mint az igeiség formája, nyelvtani ideája vagy kategóriája van meg, de hiányzik a meghatározott, szigoruan körülhatárolt lexikális jelentés értelmében."[138]

Időt /vagy helyet/ jelentő határozószónak főnévvel való kapcsolata teljesen kifejez egy gondolatot, éppugy, mint maga a főnév határozószó nélkül is. A főnév /és persze a személynévmás/ dativusa ige segitsége nélkül is kifejezheti egy személy jelentését, akivel valamilyen tárgy bizonyos viszonyban áll. Sahmatov felfogása /amely ebben megegyezik a hagyományos felfogással/ eltulozza a mondat centralizáltságának valódi fokát; valójában a szavak és alakok bizonyos esetekben ki tudják fejezni az általuk jelölt fogalmak /ha ugy tetszik, képzetek/ közötti kölcsönös viszonyokat ugy is, hogy egyszerüen egymással szembe állitjuk őket a mondatban, és aligha indokolható olyan szavak kitalálása, amelyeket állitólag elhagynak, amelyeket hozzá lehet gondolni, amelyek azonban ugyanakkor megfoghatatlanok és rekonstruálhatatlanok.

Nyilván nem eléggé indokolt /és egész biztosan következetlenség/ bizonyos praedicativ erőt tulajdonitani a participiumnak, mint olyannak: a participiumok, "melléknévi igenevek", Sahmatov szerint egy tulajdonságnak nem pusztán attributiv, hanem praedicativo-attributiv viszonyát fejezik ki a szubsztanciához, és ezt csak azért, mert a participium "aktiv" jegyet jelöl, szemben a melléknévvel, amely "passziv" jegyet jelöl.[139] Sahmatov itt valahogy elfelejti, hogy számára a "subiectum" egyszerüen olyan "képzet, amelytől egy másik, hozzákapcsolódó képzet /a praedicatum/ függ" és ezt a felfogást a hagyományos felfogással helyettesiti, amely szerint a subiectum "az állitmánnyal jelölt jegynek",[141] "az állitmánnyal kifejezett cselekvésnek" okozója,[142] "tevékenységben levő dolog".[143] A participium szintaktikai szerepét elemezve Sahmatov a praedicativ jelleget egyszerüen a participium igei természetéből következteti ki, ami ellentmond annak az állitásnak, hogy a többi szófaj, különösen a melléknév, a praedicativ viszony kifejezésére éppoly alkalmas, mint az ige.

8. A XIX.század második felében a nyelvtudományt tulnyomórészt a lélektani individualizmus[144] jellemzi, vagyis egy olyan felfogás, amely a társadalmi jelenségeket az egyéni tudatok összességének müködésére vezeti vissza.

Ez a tanitás szemmelláthatóan nyomot hagyott Sahmatovnak a "Szintaxist" megelőző nyelvészeti munkáin is. E tekintetben jellemző az a módszertani meggondolása, melyet "A mai orosz irodalmi nyelv vázlata" c.munka előszavában fejt ki: "... figyelmemet olyan tényekre összpontositom, melyeket... mindenekelőtt saját szóhasználatomból... magam is ismerek...", irta Sahmatov. "Az, hogy önmagamra szoritkozom, bizonyos mértékig érdekes lehet a módszertani követelmények szempontjából; mindenegyes egyén nyelvének reális léte van; egy falu, város, egy terület, nép nyelve tulajdonképen tudományos fikció, mivel egyes emberek nyelvének tényeiből tevődik össze, akik egy-egy területi vagy faji egységhez tartoznak."[145] Ez a felfogás, mely a nép nyelvét fiktiv dolognak tartja, szöges ellentétbe kerül Sahmatov egész tudományos müködésével, hiszen ő mindig a nép fogalmára összpontositotta figyelmét. Nem csoda, hogy Sahmatov munkáiban hangot kapott a lélektani individualizmus módszertana elleni tiltakozás. Igy a hangtanban például szembeszállt Baudouin de Courtenay "lélektani iskolájának" metódusával /amelyet egyébként helytelenül fogott fel/; megállapitotta, hogy a beszélők tudata nem lehet megbizható kiindulópontunk és az egyes nyelvek élő hangtani szabályainak rögzitése közben rámutatott, hogy "mindenekelőtt objektiv tényeket" kell keresnünk, például a kölcsönzött szavak kiejtésének megfigyelése utján.[146] Ezt az objektiv módszert követi "A mai orosz irodalmi nyelv vázlata" cimü, egyébként individualista jellegü elméleti nyilatkozatokkal zsufolt munkájában is.[147]

A "Szintaxis" irása idején Sahmatov jelentős mértékben leküzdi azt a felfogást, melyet a fentiek során jellemeztünk. Ahhoz,hogy meggyőződjünk erről, elég, ha összehasonlitjuk az esetek jelentésének meghatározását egyfelől a "Szintaxisban" és másfelől a "Vázlatban", ahol egyébként már maga az, hogy az objektiv világ tárgyainak fogalmát mechanikusan e tárgyak képzetének fogalmával cseréli fel, arra mutat, hogy ezt a terminológiát csak kölcsönözte valahonnan s hogy ez a terminológia olyan burok csupán, amely rosszul fedi Sahmatov gondolatait. "Tárgyesetet az ige által kifejezett cselekvéssel kapcsolatban az esetben használunk, ha olyan nomenekről van szó, amelyeknek képzetére ez a cselekvés közvetlenül irányul", irta a "Vázlatban". "A nomenek eszközhatározó esete azt jelenti, hogy a cselekvés az illető nomennel jelölt képzet segitségével megy végbe, és hogy ez a képzet a cselekvés eszköze."[148] Egész másképpen fogalmazza meg ezeknek az eseteknek a jelentését a "Szintaxisban". "A tárgy accusativusa azt mutatja, hogy a tárgy teljes terjedelmében, mindennemü korlátozás nélkül ki van téve az igei ismérv hatásának..."[149] "egyébként az instrumentális azt az eszközt is jelenti, amelynek segitségével a cselekvés végbemegy."[150]

Különben az, hogy Sahmatov a "Szintaxisban" leküzdötte az individualizmust, inkább más, alapvetőbb sajátságaiban nyilvánul meg, mintsem ezekben a javitásokban, melyeket világosan meg sem magyarázott tételeiben eszközölt. "Szintaxisa" persze, alapjában véve, pszichologikus. Ezt főleg alapvető meghatározásai bizonyitják,igy

mondatmeghatározása és a mondat főrészeinek meghatározása. De a pszichologizmus az ő értelmezésében sajátos alakot ölt, és erősen /sőt alapelvében teljesen/ semlegesiti az individualizmus mérgét.

Sahmatov szilárdan azon az állásponton volt, hogy a nyelv pszichológiailag megkövesedett jelenségek rendszere, sablon, melyben a lélek alkotásai megkövesedtek. Gyakran idézte Paul szavait: "A nyelvtani kategória megkövesedett pszichológiai kategória."[151] A "megkövededés" mozzanatának azonban sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonitott, mint maga e tan szerzője. Minden nyelvtani kategória egy pszichológiai folyamatból ered; mint nyelvi jelenségre azonban Sahmatov ugy tekintett reá, mint e folyamat megkövesedett termékére, Humboldt szavaival élve, mint ergonra, de egyáltalán nem mint energiára. Sahmatov felfogása szerint a nyelvtani kategóriák és a mondattipusok a nyelvi érintkezés sablonjai, melyeket az emberi gondolkodás alakitott ki. Azt hitte, hogy a gondolat a belső beszéd közben /při vnitřní řeči/ is folyton-folyvást aláveti magát ezeknek a sablonoknak, asszociálódik velük, mint külső jelekkel és egyedül e nyelvtani jelleg révén nyelvi megnyilatkozássá válik. A nyelvnek az egyéni lelkivilághoz való viszonyát illetően gyakran hangoztatta a nyelv kényszerito és objektiv, külső jellegét. Véleménye szerint a szintaxis feladata az, hogy amennyire lehetséges, teljes képet adjon ezekről a pszichikai sablonokról és genetikai jegyeik, azaz e sablonokban megkövesedett lelki folyamatok alapján osztályozza őket. A gondolat és a hozzá kötődő nyelvi sablonok közötti harc azonban szerinte nem tartozik a nyelvészetre. "A lelkekben való olvasás ez", mondogatta; ezeket a folyamatokat egyéni lélektani módszerekkel, nem pedig a nyelvtudomány módszerével kell vizsgálni. A mondat tanulmányozásakor annak pszichológiai szubsztrátumát mint képzetek kapcsolatát vizsgálta, de ezt a kapcsolatot nem analitikus keletkezése közben, hanem mint kész eredményt, amely a tudatban benne van s amelynek korábbi története a nyelvész számára érdekes ugyan, de lényegében nincs jelentősége. Sahmatov azzal, hogy a kommunikáció meghatározásába beviszi a "képzetek kapcsolata" fogalmát, Paul[152] és Wundt[153] nyomában halad, de amellett, akárcsak Sütterlin,[154] nem gondol sem egymástól eredetileg független két képzet összekapcsolódásának, egyesülésének aktusára, mint Paul, sem, mint Wundt, egy teljesképzet két összetevőre való tagolódásának aktusára, hanem csupán két képzet praedicativ kapcsolatának tényére. Ugy véli, hogy kommunikáció s vele együtt mondat is egyrészt a "teljesképzet" tagolódásával jöhet létre, ahogyan ezt Wundt tanitása követeli, másrészt - Paul elmélete szerint - a képzetek összekapcsolódásával. Sahmatov azonban meghatározásai során tudatosan kitér e kérdés tárgyalása elől. Paul és Wundt mondatmeghatározásainak genetikus jellegét a nyelvtudomány szempontjából módszertani hibának tartja; nézete szerint nem a mondatnak, mégcsak nem is a mondat közvetlen lelki szubsztrátumának meghatározását adják, hanem azokét a lelki folyamatokét, melyek régen megelőzték a mondat létrejöttét. Sahmatov nem tagadja, hogy a kommunikáció kezdeti mozzanata a "közlésre irányuló akarat-emóciókkal" együtt a "bonyolult, homályos képek" szétbomlása /ami egyébként nem födi teljesen Wundt nézetét, aki a teljesképzetre gondol, mely egy egészet képez, s amelynek tagolódása eredményezi a mondatalkotást/; ez a folyamat azonban a belső beszédben zajlik le és mi több, ennek határain tul, az "emberi lélek legmélyén"[155] kezdő-

dik. A nyelvésznek nem ezeket a lélektani problémákat kell tanulmányoznia, hanem azt, hogy "hogyan nyilatkozik meg a gondolkodás a szavakban, jobban mondva a beszélőszervekkel reprodukált és hallás utján felfogott külső jelek komplexumában."[156]

Sahmatov határozottan állitja, hogy a nyelvi kommunikáció lélektani jellegére vonatkozó "következtetéseink" "nyelvi tényeken, a kommunikáció nyelvi megnyilatkozásain alapulnak". "Ha a tudomány a nyelv mellett valami más jelrendszerrel is rendelkeznék a gondolkodás kifejezésére", irja Sahmatov, "akkor talán ábrándozhatnánk arról, hogy pozitiv eredményekre jutunk a kommunikáció lélektani jellegének elemzése terén, de ilyen jelrendszer nem létezik." A gesztusnyelvet, melynek már Wundt is nagy jelentőséget tulajdonitott, Sahmatov kivetette érdeklődési köréből azon az alapon, hogy "a süketnémák által használt gesztusnyelv, éppugy, mint egyes kezdetleges kulturáju törzsek gesztusnyelve is, nagy mértékben függ a szónyelvtől." "Ezért kell pusztán a nyelv jelenségeinek elemzésére szoritkoznunk és azok alapján vonnunk le ilyen vagy amolyan következtetéseket e jelenségek lélektani alapjairól", fejezi be Sahmatov fejtegetéseit.[157]

Amikor Sahmatov a kommunikáció subiectumáról és praedicatumáról beszél, hangsulyozza, hogy ezek a fogalmak nem azonosak a "lélektani alany és állitmány" fogalmával, amelyet Georg von der Gabelentz[158] állapitott meg s amelyet tőle vett át Paul,[159] Fortunatov[160] és számos más nyelvész. "A lélektani alany és állitmány" nem egyéb, mint az, ami a képzetnek a tudatban való keletkezése és lélektani jelentősége szerint sorrendben első és második. Akárcsak Wundt[161] és Bogorogyickij,[162] ugy Sahmatov is azon a nézeten van, hogy ezek a fogalmak semmi hasznot sem hajtanak a nyelvtudománynak. Osztja Sigwart nézetét[163] és azt állitja, hogy a subiectum és praedicatum a képzetek praedicativ viszonyitásában a lélektani alanytól és állitmánytól eltérően, a beszélő hangulatától függetlenül, pusztán a maga lényegével meghatározott hierarchikus viszonyokba kerül egymással. Igy ha egy szubsztancia képzete praedicativ viszonyba kerül egy - aktiv vagy passziv - jegy képzetével, akkor mindig a szubsztancia képzete az uralkodó, a jegy képzete pedig a függő. Ezért Fortunatov példájában: Ptica letit /A madár repül/ a kommunikáció subiectuma mindig a ptica lesz, bármelyik helyre tegye is a beszélő a szót és a hangsulyt.[164] Ez a felfogás a kommunikációt a logikai itélethez viszi közel.[165]

Igy tehát Sahmatov szintaktikai pszichologizmusa alapvetően különbözik attól a pszichologizmustól, melyet a nyelvészeti irodalomban pl. Wundt és Dittrich munkái képviselnek; e nyelvészek azokat a lelki folyamatokat tanulmányozzák, melyek a beszéd keletkezését okozzák és kisérik, ahogy Dittrich mondja: a "szintaktizációkat" /"Syntaxierung"/; Sahmatov, Potyebnyához hasonlóan, a lelki jelenségeket csak objektiv eredményeikben, mint a mondattipusok nyelvtani formáinak szubsztrátumát vizsgálja, a nyelv által kialakitott sablonokat tanulmányozza és csak osztályozás céljából határozza meg a bennük észlelt pszichikai képződményeket.

Ez az osztályozó tendencia nyilvánul meg "Szintaxisának" mind kompoziciójában, mind kutatómódszerében és tárgyalási módjában. A "Szintaxist" a "szintaktikai kategóriák áttekintésének" kellett volna lezárnia. Ennek az áttekintésnek a teljességét a mondattani vizsgálatok kettős iránya biztositotta. A kutatás rendszerességéhez még hozzájárult a fogalmak és müszók szigoru dichotomiája: az egyik oldalon - a lelki képződmények sora - a kommunikáció, a subiectum és praedicatum, a nyelvtani kategória; a másik oldalon ezek nyelvi eszközökkel való kifejezésének módjai, a mondat, az alany és állitmány, a nyelvtani alak. És ehhez még rengeteg uj, sokszor mesterkélt és nehezen megkülönböztetheto müszó, mint pl.: a nem-teljes mondatok felosztása "elégtelen", "megbontott" és "hiányos" mondatokra; "attributivo-praedicativ" és "praedicativo-attributiv" jelzők megkülönböztetése stb.; ez a törekvés odairányul, hogy egyetlen eshetőség se maradjon skatulya nélkül, ha önmagában bármilyen bonyolult és nehezen beskatulyázható is; törekvés, amely ellentétbe került a szavak egyik szófajból másik szófajba való átkerülésének legkifinomultabb megfigyelésével; ezért nem egyszer megtörtént, hogy egy és ugyanazon példa vagy jelenség különféle skatulyákba került. Sahmatov, aki erősen érezte a nyelvi rendszer dinamikus jellegét és ezt számtalan megfigyelésen keresztül sikeresen meg is fogta, végülis egy statisztikai skatulyázás szoros keretei közé akarta bezárni.

A nyelvtudománynak és lélektannak itt tárgyalt összefüggését, melyet Sahmatov a "Szintaxisban" igyekezett érvényesiteni, ugy kell értékelnünk, mint eredeti kezdeményezést. Biztositja: a nyelv és gondolkodás dialektikus egysége elvének következtes érvényesitését s egyben kizárja, hogy a nyelvnek, mint a gondolkodás meghatározott aspektusának tanulmányozását felcseréljük a lelki folyamatok tanulmányozásával. Közeledik a nyelvi rendszer társadalmi objektivitásához, az egyéni tudattól való függetlenségéhez és végül társadalmi funkciójához, vagyis hogy az egyéni gondolatok kifejezésére szolgál. Sahmatov müködése utolsó korszakában szakitott azzal az együgyü pszichologizmussal, mely sok nyelvészt /"A modern orosz irodalmi nyelv vázlata" c. müve idején magát Sahmatovot is/ arra vitt, hogy a nyelvi jelenségeket nem adekvát, mechanikus formulákba szoritsák az egyéni lélektan müszavaival. A nyelvről vallott individualista felfogáson Sahmatov "Szintaxisa" tuljutott.

Egyébként meg kell állapitanunk, hogy azt az elvet, amely szerint korlátozni kell a nyelvtanban a lélektani vizsgálatokat, s amelyet Sahmatov elméletileg oly precizen leirt, "Szintaxisában" nem alkalmazta egész következetesen. Ezt bizonyitja a "vokativuszos", "indulatszavas" és egyes infinitivuszos mondatok rendszerének már fentebb elemzett tárgyalása. Az idézett példák taglalása megmutatta, hogy milyen fölösleges nehézségekre vezet, ha "a gondolat szóban történő megnyilatkozásának" tanulmányozását, melyet Sahmatov a mondattan egyetlen tárgyának tartott, tévesen a "lelkekben való olvasás" kisérletével cseréljük fel, melyet elvileg ellenzett.

9. Sahmatov, mint az "összehasonlitó-történeti iskola" legjelentékenyebb képviselője az orosz nyelvtudományban, erősen tartotta magát ahhoz a kiindulási elvhez, melyet Fortunatov, az iskola

alapitója fogalmazott meg: "A nyelvtudomány tárgya az emberi nyelv a maga történeti fejlődésében... A nyelvtudományt... tehát mint az emberi nyelv történetét definiálhatjuk."[166]

Sahmatov nem egyszer hangoztatott hasonló nézeteket. "A modern orosz irodalmi nyelv vázlata" c. munkájának mindjárt az első oldalán ezt a gondolatot fejti ki: "... A nyelvi tények minden explikativ tárgyalása egyenértékü azok történeti ábrázolásával, mivel a mai nyelv tényei csak történelmi szemlélettel, méghozzá a nyelv életének nemcsak közelmultjába, hanem legtávolabbi korszakaiba is behatoló történelmi szemlélettel érthetők meg."[167]

Ha eltekintünk néhány részletkérdéstől, nem emelhetünk kifogást e tételek ellen. Kétségtelen, hogy a nyelvet, mint minden társadalmi jelenséget, történetileg kell vizsgálni és a kutató egy pillanatra sem feledkezhetik meg róla, hogy tanulmányának tárgya egy történelmi fejlődés terméke és az időben folyton változik. Minden okunk megvan feltenni, hogy Sahmatovnak fentebb említett meggyőződése, amely szerint a nyelv az egyéni tudathoz való viszonyát tekintve objektiv jellegü, módszertanának historizmusával függ össze: a nyelv történeti fejlődésében látta egyik legfőbb okát annak, hogy a mondat és kommunikáció között nincs teljes analógia.[168] Ennek ellenére a historizmus - Sahmatov értelmezésében - némely eredményével komoly ellenvetésekre ösztökél, és igy egyfelől a belőle folyó komplikációkról és hibákról, másfelől pedig a nyelvészet feladatainak illogikus leszükitéséről beszélhetünk. A "Szintaxis" előtt Sahmatov egyetlen munkájában sem jelenik meg előttünk elég világosan egy bizonyos kor nyelve ugy, mint a történelmi fejlődésnek egy meghatározott szakasza, mint egy történelmileg determinált és a társadalom tagjai közti érintkezés folyamatait megszabó s jelenleg érvényben lévő társadalmi normák további változásainak csiráit magábanhordó rendszer. A nyelvtudományban eddig ezt a problémát Sahmatov müködése idején mindenekelőtt I.A.Baudouin de Courtenay munkái és Sahmatov életének utolsó éveiben /1916/ F.de Saussure "Cours de linguistique générale" c.munkája vetették fel /valószinü, hogy ez utóbbit Sahmatov nem ismerte/.

Sahmatov a "leiró szemléletnek", melyet az "oknyomozóval" állitott szembe, sem szükségességét, sem tudományos voltát nem tagadta kereken; csupán azt a teljesen jogos követelményt szögezte le, hogy a "leiró nyelvészet" is a nyelv történetéből meritett tényekre támaszkodjék.[169] Ezt a követelményt azonban tágan értelmezte. Nem szoritkozott a csökevény-jelenségeknek és a nyelvhasználat ingadozó jelenségeinek történeti magyarázására /melyek a nyelvben végbemenő változásokról tanuskodnak/, és nem egyszer megpróbálta, hogy a nyelv különböző korokban keletkezett és egy időben egymás mellett meglévő tényei közötti eleven összefüggések tárgyalását azok eredetének megvilágitásával helyettesitse vagy legalább komplikálja.[170] Más esetekben a historizmus helytelen értelmezése arra késztette Sahmatovot, hogy régmult idők viszonyait anakronisztikusan a jelenkorba ültesse át.[171]

A "Szintaxisban" Sahmatov jelentős mértékben megszabadul azoktól a hibás elképzelésektől, melyeket a történeti elemeknek a "leiró" nyelvészetben betöltendő szerepéről vallott. Ebben "a nyelvi

tények explikativ tárgyalását" nyujtja, ami nem azonos azok "történeti ábrázolásával". "A mondattani jelenségek és kategóriák meghatározásakor", irja, "nem szükséges mindannyiszor megoldani eredetük kérdését. Mindenekelőtt mai használatuk és jelentésük szempontjából kell őket meghatározni." Sahmatov azáltal, hogy erre az álláspontra helyezkedett, tagadja a személytelen mondatokat nem teljes mondatoknak tekintő felfogást és nem veszi tekintetbe azokat a hipotéziseket, amelyek tudni vélik, hogy ezek a mondatok milyen jellegüek voltak az indoeurópai nyelvek őskorában.[172] "A szintaktikai viszonyokat kizárólag a nyelvben adott viszonyok alapján, nem pedig történeti meggondolások alapján ismerhetjük meg", mondja egy másik helyen. S ezen az alapon ezt a mondatot, hogy Ja hocsu /Én akarok/ kéttagunak tartja, noha történetileg a Hocsu /Akarok/ egytagu mondatból ered.[173] Hasonlóképen azt állitja, hogy a Moroz /Hideg/-féle mondattipust "a mai korban... csak egytagu mondatnak tarthatjuk", még akkor is, ha kiderülne, hogy történetileg a Moroz jeszt /Hideg van/ tipusból ered.[174] Ezzel szemben viszont, amikor Wundtnak a mondatról, mint a teljesképzet széttagolásának termékéről szóló tanitását elemzi, idézi azt a feltevést, mely Wundt elmélete mellett szól, hogy t.i. a Korova paszetszja /A tehén legel/ mondattipus történetileg a Paszüscsaja korova /Legelő tehén/ őstipushoz tartozik, és elutasitja ezt a feltevést, mivel nincs szilárd alapja.[175] Azonban ha be is bizonyosodnék, hogy ez a feltevés indokolt, akkor sem szolgálhatna érvül a Wundt-féle tanitás mellett, mint ahogy - ha nem helytálló - ellenérvül sem szolgálhat vele szemben. Wundt nem beszél arról, hogy a mai mondat ilyen vagy amolyan régi prototipusból ered és nem beszél a nyelvi gondolkodás történeti átalakulásáról sem, hanem azokról a folyamatokról, melyek a mai ember tudatában /vagy általában egy meghatározott szerkezetü nyelven beszélő ember tudatában/ mennek végbe. Azokat a kisérleteket, hogy önkényesen a nyelvre is kiterjesszék a "biogenetikai törvényt", mely szerint az ontogenezis /egyéni fejlődés/ reprodukálja a filogenezist /a faj fejlődését/, elhibázottnak kell minősitenünk.

Sahmatovnak tehát nem sikerült teljesen leküzdenie az összehasonlitó iskola téves felfogását, a historizmust.

10. E rövid áttekintésből is világosan láthatjuk, hogy Sahmatov nyelvtani szisztémája milyen nagyjelentőségü és széles hatósugaru napjainkban is. Jóllehet befejezetlen és sok belső ellentmondás található benne, mégis nagyszerü emléke az orosz nyelvtudomány egyik legkiválóbb képviselője munkásságának. Sahmatov "Vázlata" és "Szintaxisa" rengeteg igen éles megfigyelést tartalmaz az orosz irodalmi nyelvről. A figyelmes olvasó, ha kritikus szemmel nézi a szerző ingadozásait, igen értékes utbaigazitásokat merithet e munkákból a nyelvtani kutatás módszereire vonatkozóan. Módszertani szempontból még értékesebb Sahmatov "Szintaxisa". A korábbi nyelvtani irodalomban nehezen találnánk példát a nyelv és gondolkodás dialektikus egységét valló elvnek ilyen közérthető alkalmazására, anélkül, hogy azt individualista módon fogná fel. Sahmatov tétele, amely szerint az alaki jelentések a reális jelentésektől függenek, kapcsolatos azzal a felfogással, mely a mondatot a "kommunikáció" tükröződésének tekinti, logikusan vezet a nyelv és gondolkodás dialektikus

egységének bizonyitásához és ahhoz, hogy a nyelvet az objektiv valóság tükröződésének tartsuk. Ez a szovjet nyelvtudomány szempontjából különösen jelentőssé teszi Sahmatov nyelvtani kutatásait. Megfigyelései komolyan gazdagitják a mai orosz nyelvre vonatkozó ismereteinket; a problémák, melyeket fölvetett és a vitás kérdések, melyeket megoldatlanul hagyott, hatalmas lendületet adnak az orosz nyelvtan továbbfejlődésének.

/Ruszszkij jazük v skole, 1940/5.70-83. l.; cseh forditása: Sovětská Věda. Jazykověda, 1951/5. 58-74.l./

J e g y z e t e k :

1. Ez a cikk röviditett formában egyuttal annak a bevezető tanulmánynak utolsó fejezeteként is megjelent, amely Sahmatov akadémikus "Ocserk szovremennogo ruszszkogo literaturnogo jazüka" /A mai orosz irodalmi nyelv vázlata/ c. munkájának 4.kiadása elé iródott.

   [Sahmatov müvével az utóbbi időben V.V.Vinogradov akadémikus foglalkozott "Szintakszisz ruszszkogo jazüka akad. A.A.Sahmatova" /A.A.Sahmatov akadémikus orosz szintaxisa/ cimü értekezésében; megjelent a "Voproszü szintakszisza szovremennogo ruszszkogo jazüka" /A mai orosz nyelv szintaxisának kérdései/ c. gyüjteményben /Ucspedgiz, Moszkva 1950/: cikke különösen fontos most a Sztálin-cikkek megjelenése után A.A.Sahmatov elméletének ujjáértékelése szempontjából.] /A szerk. megjegyzése./

2. F.F.Fortunatov: Szravnitel'noje jazükovedenie /Összehasonlító nyelvtudomány/, Moszkva 1901-1902 /litografált, nem teljes kiadás/, és Moszkva 1899-1900 /ez utóbbi a moszkvai egyetemen az 1875-1876.tanévben elhangzott előadások számos nem teljes, litografált kiadásaiból/; O prepodavanii grammatiki ruszszkogo jazüka v szrednej skole /Az orosz nyelv nyelvtanának középiskolai tanitásáról/; megjelent a Trudi pervogo sz''ezda prepodavatelej ruszszkogo jazüka v voenno-ucsebnüh zavedenijah /A katonaiskolák orosz nyelvi oktatói első kongresszusának munkái/ c.kiadványban, SzPB 1904; ujból közzétéve a Ruszszkij Filologicseszkij Vesztnik 1905.évi 2.számában; az idézetek a továbbiak során az első kiadás alapján.

3. A.A.Potebnja, Iz zapiszok po ruszszkoj grammatike /Orosz nyelvtani jegyzetek/, 12.k., 2.kiadás: Harkov 1888 /első kiadása: 1874/, 3.k.: Harkov 1890; 4.k.Moszkva-Leningrád 1941.

4. D.N.Ovszjaniko-Kulikovszkij, Szintakszisz ruszszkogo jazüka /Az orosz nyelv szintaxisa/, 2.kiadás: SzPSz 1912 /első kiadása: 1902/.

5. A.M.Peskovszkij, Ruszszkij szintakszisz v naucsnom oszvescsenii /Orosz szintaxis tudományos megvilágitásban/,Moszkva 1914. E nyelvtani rendszerek jellemzését lásd a Peskovszkij id. könyvének /Moszkva 1938/ 6.kiadásához /Moszkva 1938/irt bevezető tanulmányban, továbbá /eltekintve a szókapcsolatokra és mondatokra vonatkozó elmélettől/ V.V.Vinogradov: Szovremennüj ruszszkij jazük /A mai orosz nyelv/ c.müvének /1.kiadás, Moszkva 1938/, mely ugyanebből a szempontból Sahmatov rendszerét is elemzi; Fortunatovról lásd M.N.Peterszon cikkét is a Ruszszkij jazük v skole 1939.évi 3.számában; Potyebnyáról V.V.Vinogradov cikkét ugyanebben a folyóiratban, 1939, 5-6.szám.

6. 1.k., Leningrád 1925; 2.k.,Leningrád 1927. Második kiadás: Uczpedgiz, Leningrád 1941.

7. A "Szintaxis" megjelenése előtt Sahmatov nyelvtani szisztémájának alapjait előadásai és egyéb szóbeli nyilatkozatai alapján az én tanulmányom fejtette ki, melyben Sahmatov személyiségét és tudományos munkásságát jellemeztem. Megjelent az Izvesztija Otdelenija ruszszkogo jazüka i szlovesznoszti Roszszijszkoj Akademii Nauk. 25.kötetében /1920; 2.kiadás: 1922/.

8. A.A.Sahmatov, Ocserk szovremennogo ruszszkogo literaturnogo jazüka /A mai orosz irodalmi nyelv vázlata/. Pétervár 1913, litografált kiadás; 1.nyomtatott kiadása Leningrád 1925; 3. kiad.: Moszkva 1936; 4.kiad.: Moszkva 1941.

9. Péterváron adták ki litografálva.

10. A "Szintaxisnak" Sahmatov készitette vázlatát lásd az 1.kötet 423.l., 2.§.

11. Lásd J.Sz.Isztrinának, a "Szintaxis" sajtó alá rendezőjének megjegyzését az 1.kiad. 435-437.l. és a 2.kiad.196.l.

12. Lásd a szerző előszavát a 3.kiadáshoz /Moszkva 1928/; a 6. kiad.szerint /Moszkva 1938/ 5.l.

13. Sahmatov nézeteinek Peskovszkij uj felfogásában kimutatható hatásáról lásd id.könyve 6.kiad. bevezető tanulmányában, 14., 24-26.l., és V.V.Vinogradov Szovremennüj ruszszkij jazük /A mai orosz nyelv/ c. müve 1.kiad., 1.k., 14.§.

14. Lásd Vinogradov előbb id.müvében 1.kiad.96.l.

15. Ocserk szovremennogo ruszszkogo literaturnogo jazüka /A mai orosz irodalmi nyelv vázlata; a továbbiakban: "Vázlat"/, 3. kiad., 88-89.l.; Szintakszisz ruszszkogo jazüka /Az orosz nyelv szintaxisa; a továbbiakban "Szintaxis"/, 511.§

16. "Szintaxis", 1.kiad.423.l.; 2.kiad.,195.l.

17. Uo.

18. F.Buszlaev, O prepodavanii otecsesztvennogo jazüka /Anyanyelvi oktatásunkról/, 2.kiad., Moszkva 1869, 7.l.

19. Ovszjaniko-Kulikovszkij cikkének részletes elemzését lásd M.Sz.Derzsavin: Osznovü metodiki prepodavanija ruszszkogo jazüka i literaturü v szrednej skole /Az orosz nyelv és irodalom középiskolai tanitása módszertanának alapjai/ c.könyvében, 1917, 239-245.l. /főként a 244.l./.

20. W.Wundt, Völkerpsychologie, 1.Band; Die Sprache, 2.Auflage, 2.Teil, Leipzig 1904, 255.l.,Note.

21. "Szintaxis", 1.kiad., 423.l.; 2.kiad., 195.l.

22. Ua. 516.§

23. Ua. 489.§

24. Ua. 1.kiad., 423.l.

25. Potebnja, Iz zapiszok po ruszszkoj grammatike /Orosz nyelvtani jegyzetek/, 1-2.k., 2.kiad.46.l.

26. Ua. 38.l.

27. Ua. 39.l.

28. Ovszjaniko-Kulikovszkij, i.m., 2.kiad., 1.l.

29. Vö. F.J.Buszlaev: Isztoriceszkaja grammatika ruszszkogo jazüka /Az orosz nyelv történeti nyelvtana/ c. munkájában a nyelvtannak hasonló felosztását "etimológiára" és "szintaxisra" /2.kiad., Moszkva 1863, 19.§./.

30. "Szintaxis", 1.kiad., 423.l.

31. J.Ries, Was ist Syntax ?, Marburg 1894.

32. Fortunatov, Szravnitel'noje jazükovedenie /Összehasonlító nyelvtudomány/, 1899-1900, 277.l.

33. "Szintaxis", 497.§

34. Ua. 499.§

35. Uo.

36. Ua. 491.§

37. Ua. 490.§

38. Ua. 493.§

39. Ua. 493.§; vö. a 4.§ és a "Tanfolyam" 3.részében az 5.l.

40. Ua. 493.§

41. Ua. 494.§

42. Ua. 493.§

43. "Tanfolyam" 3.rész, 5.l.

44. "Szintaxis" 492.§

45. Uo.

46. Ua. 491.§

47. Ua. 396.§

48. Ua. 492.§

49. Ua. 511., 579., 591.§

50. Ua. 492.§

51. "Tanfolyam", 3.rész, 6.l.

52. Ua. 10.l.

53. Ua. 6.l.

54. Fortunatov, Szravnitel'noe jazükovedenie /Összehasonlító nyelvtudomány/, 1901-1902, 203-204.l.

55. "Szintaxis", 493., 497.§

56. Fortunatov, Szravnitel'noe jazükovedenie /Összehasonlító nyelvtudomány/, 254-255.l.

57. Peskovszkij, i.m., Moszkva 1914, 179. és 365.l. /vagy a 2. kiad., Moszkva, 1920, 202. és 413-414.l./. Peskovszkij később Sahmatov hatására megtagadta ezt a felfogást /lásd ugyane könyve 3.kiad., Moszkva-Leningrád 1928, 76-77. és 113.l., vagy az utolsó, 6.kiad., Moszkva 1937, 90-91. és 116.l./; vö. az utolsó kiadást bevezető cikkét, 19., 21-23., 26.l.

58. Potebnja, i.m. 1-2.k., 58.l.

59. Ua. 52.l.: "A nyelvtani alak... jelentés, de nem hang."

60. Ua. 55.l.

61. Fortunatov, Szravnitel'noe jazükovedenie /Összehasonlító nyelvtudomány/, 1901-1902, 240-241.l.

62. Potebnja, i.m., 1-2.k., 29.l.

63. "Szintaxis", 1.kiad., 423.l.

64. "Szintaxis", 1.§. vö. Delbrück meghatározásával /Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen, I.Teil - K.Brugmann und B.Delbrück, Grundriss der Vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, Band 3., Strassburg 1893. S.75./: "A mondat olyan, a tagolt beszédben megvalósuló megnyilatkozás, mely a beszélő és hallgató számára összefüggő befejezett egésznek tünik."

65. "Szintakszis", 1.§., - lásd Ch.Sigwartnál /Logika, oroszra forditotta J.A.Davidova, 1.füzet, SzPB, 1908, 23-24.l./ a mondat meghatározását, mely szerint a mondat "külső jele" annak, hogy az élő gondolkodásban bizonyos gondolkodási aktus lezajlott.

66. Sahmatov többször emliti az "akarat-mozgást", mint a kommunikáció szükségszerü feltételét, de sehol sem fejti ki részletesen ezt a tételt. Hasonlóan ir erről Wundt /Die Sprache, 2.S. 244-245./.

67. "Szintaxis" 2.§. A praedicativ viszony meghatározása Sahmatovnál nem elég világos: ugy jellemzi ezt, mint "általában meghatározó, különösen függő, okozati, genetikus" viszonyt.

68. "Szintaxis", 1.§, megjegyzés; 2.§

69. Uo.; lásd C.Svedelius, L'analyse du langage appliquée à la langue française, Upsala 1897.

70. Vö. Sigwartnál /Logika, orosz ford., 1.füzet, 23.l./ az ellentétet a "puszta itélet" és jele, "a kimondott vagy leirt mondat" között.

71. "Szintaxis", 10.§

72. Ua. 5.§. Vö. V.V.Zeńkovszkij: K voproszü o funkcii szkazuemogo /Az állitmány funkciója kérdéséhez/ /Universzitetszkie izvesztija, Kiev 1908, 9.szám, 17.l./; "... Ha a nyelv a gondolkodást szolgálja, akkor lehetetlen, hogy a nyelv strukturája semmilyen kapcsolatban ne legyen az itélet strukturájával. A nyelv strukturája eltérhet, különbözhet a gondolat felépitésétől, de alapjában véve hasonlónak kell lennie hozzá."

73. "Szintaxis" 5. és 10.§

74. Ua. 12. és 13.§

75. F.Miklosich, Subjektlose Sätze, 2.Auflage, Wien 1883, 25.

76. A.Marty, Über subjektlose Sätze /Vierteljahrschrift für wissenschaftliche Filosofie, Band 8,18,19/.

77. Ch.Sigwart, Die Impersonalien, Freiburg, 1888.S.75-77, 63. ff.; 68.ff.; Sigwart, Logika, 1.füzet, 72-73.l.

78. "Szintaxis", 12., 13. és 77.§

79. O.Dittrich, Die Probleme der Sprachpsychologie, Leipzig 1913, 88., 80-72.l. Vö. még Wundt, Die Sprache, 2.k., 224-226.l.; J.Rozwadowski, Wortbildung und Wortbedeutung, Heidelberg 1904, 67.ff.,81.

80. "Panaszok, folyton csak panaszok, kérvények, folyton csak kérvények".

81. H.Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte, 4.Auflage, Halle 1909, SS.124.,132.,129.

82. B.Delbrück, Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen, 1.Teil, S.75.

83. "Szintaxis", 12.§

84. Ua. 5. és 13.§

85. Ua. 12.§

86. Ua. 13-17.§

87. Ua. 18.§

88. Ua. 13.§

89. Delbrück, Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen, 3.Teil, Strassburg 1900, S.4.; Grundfragen der Sprachforschung, Strassburg 1901, S.149.

90. O.Dittrich, Die sprachwissenschaftliche Definition der Begriffe "Satz" und "Syntax", Philosophische Studien, Band 19., 1902, S.124.; Die Probleme der Sprachpsychologie.

91. Svedelius, L'analyse du langage appliquée à la langue française.

92. A.M.Peskovszkij, Ruszszkij szintakszisz v naucsnom oszvescsenii /Orosz szintaxis tudományos megvilágitásban/,Moszkva 1914.

93. Rozwadovski, Wortbildung und Wortbedeuteung, 79.l.

94. Delbrück, Grundfragen der Sprachforschung, 149.l.

95. Peskovszkij, Szintakszisz v skole /megj. a Nauka i skola c. folyóirat 1.számában, Harkov 1915/, 51-52.l.; később ujra megjelent Peskovszkij Szbornik sztatej /Összegyüjtött értekezések/ c.könyvében /Leningrád 1925, 96.l./.

96. Fortunatov, O prepodavanii grammatiki ruszszkogo jazüka v szrednej skole /Az orosz nyelv nyelvtanának középiskolai tanitásáról/, 395.l.

97. "Szintaxis", 43. és 229.§

98. Ua. 393.§

99. Ua. 16.§

100. Ua. 1.kiad. 423.l.

101. Meg kell jegyeznünk, hogy ennek a megjelölésnek ilyen értelemben semmi köze azokhoz a "kisérőképzetekhez", melyeket Sahmatov a nyelvtani kategóriák alapjául vesz.

102. Wundt, Die Sprache, 2.k.233.l.

103. "Szintaxis" 76.§

104. Ua. 75.§

105. Ua.107.§

106. Ua.248.§

107. Wundt, Die Sprache, 2.k. 234-235.l.

108. Lásd uo. 2.k., 238-239, 248.l.

109. Delbrück, Grundfragen der Sprachforschung, 145, 137.l.

110. "Szintaxis", 69.§

111. Ua. 70.§

112. Uo.

113. Ua. 42.§

114. Ua.11. és 20.§

115. Ua. 392.§

116. Ua. 478.§

118. Kursz isztorii ruszszkogo jazüka /Az orosz nyelv története. Tanfolyam/, 3.rész, 4.l.

119. Potebnja, Iz zapiszok po ruszszkoj grammatike /Orosz nyelvtani jegyzetek/, 1-2.k., 36.l.

120. F.de Saussure, Kursz obscsej linguisztiki /Cours de linguistique générale/;oroszra forditotta A.M.Szuhotin /red.R.I.Sorova/, Moszkva, 1933, 121-124.l.

121. "Szintaxis", 489.§

122. Peskovszkij, O grammaticseszkom razbore /A nyelvtani elemzésről/; megj. Ruszszkij jazük i literatura v szrednej skole, 1934, 3.szám, 9.l.

123. "Szintaxis", 492.§; vö. 522, 538, 586.§

124. Ua. 492.§; vö. Potebnja, Iz zapiszok po ruszszkoj grammatike /Orosz nyelvtani jegyzetek/, 1-2.k., 97, 115.l., 3.k., 58.l.

125. "Szintaxis", 522.§

126. Vö. Peskovszkij, Ruszszkij szintakszisz /Orosz szintaxis/ c.munkája 6.kiadásának bevezető tanulmányát, 34-36.l.;Dobias felfogásáról lásd Vinogradov: Szovremennüj ruszszkij jazük /A mai orosz nyelv/, 1.kiad.,4.§.

127. "Szintaxis", 522.§

128. Ua. 190.§

129. Ua. 587.§. Sahmatov elutasitja azt, hogy a mondat vezető és függő tagjait alanynak és állitmánynak nevezzük, ha az állitmány nem egyezik meg az alannyal; a nemragozható szófajok, valamint a substantivum függő eseteit egyszerüen "nem egyeztetett kéttagu mondatok függő szakasza fő tagjainak" nevezi /27.§/. Fortunatov szintén ellene volt, hogy "nemgrammatikai mondatokban" alanyt és állitmányt keressünk /O prepodavanii grammatiki ruszszkogo jazüka v szrednej skole, 400.l./. Sahmatov egyébként nem alkalmazta végsőkig következetesen ezt a terminológiai elvet, amelyet az ő alany- és állitmánymeghatározása sem támaszt alá.

130. Potebnja, Iz zapiszok po ruszszkoj grammatike /Orosz nyelvtani jegyzetek/, 1-2.k., 77-81., 105-106. /2.megjegyzés/, 110.l.

131. Ovszjaniko Kulikovszkij, Szintakszisz ruszszkogo jazüka /Az orosz nyelv szintaxisa/, 52.l.

132. "Szintaxis", 191.§

133. Uo.

134. A.Meillet, La phrase nominale en indo-européen /Mémoires de la Société de Linguistique de Paris, 14.k., 1:o6.fasc./. Vö. orosz forditását: A.Meje, Uvedenie v szravnitel'noe izucsenie indoevropejszkih jazükov, ford. D.Kudrjavszkij, átdolgozta A.Szuhotin R.Sorova irányitása mellett, Moszkva-Leningrád 1938, 360-361.l.

135. "Szintaxis", 191.§

136. Vö. a hagyományos felfogás kritikájával Peskovszkij Ruszkij szintakszisz v naucsnom oszvescsenii c. könyve 6.kiadásának bevezető tanulmányában, 31-34.l.

137. Ua. 2, 39.§

138. Ovszjaniko-Kulikovszkij, Szintakszisz ruszszkogo jazüka /Az orosz nyelv szintaxisa/, 53.l. Vö. Potebnja, Iz zapiszok po ruszszkoj grammatike c.munkájának hasonló fejtegetéseivel, 1-2.rész, 80-81.l.

139. "Szintaxis", 392. és 537.§

140. Ua. 5.§

141. Potebnja, Iz zapiszok po ruszszkoj grammatike /Orosz nyelvtani jegyzetek/, 12-.rész, 93.l.

142. Ua. 3.rész, 474.l.

143. Ua. 3.l.

144. Lásd T.O.Sorova befejező szavait V.Thomsen, Isztoria jazükovedenia do konca XIX.veka /A nyelvtudomány története a XIX.sz.végéig/ c.könyvének orosz forditásához, Moszkva 1938, 121-124.l.

145. Ocserk szovremennogo ruszszkogo jazüka /A mai orosz nyelv vázlata/, 3.kiad., 7.l.

146. Zametki po isztorii zvukov luzsickih jazükov /Megjegyzések a luzsici nyelvek hangállományának történetéről/; megj. Izvesztija Otdelenija ruszszkogo jazüka i szlovesznoszti Akademii Nauk, 21.füzet, 1916, 2.könyv, 243.l.

147. Lásd "Vázlat", 63-76.l.: O proiznosenii zaimsztvovannüh szlov /A kölcsönszók kiejtéséről/.

148. Ua. 80.l.

149. "Szintaxis", 428.§

150. Ua. 444.§

151. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte 263.l. Sahmatov idézi a "Szintaxis" 7.§-ában.

152. Paul, i.m. 121.l.

153. Wundt, Die Sprache, 2.k., 239.kk., 245.l.

154. H.Sütterlin, Das Wesen der sprachlichen Gebilde, Heidelberg 1902, S.145.

155. "Szintaxis", 3.§

156. Ua. 1.kiad., 423.l.

157. Ua. 10.§

158. G.von der Gabelentz, Ideen zu einer vergleichenden Syntax /Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft, Band VI, 1868/, S.378; Die Sprachwissenschaft, 2.Auflage, Leipzig 1901, S.369-370.

159. Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte, S.124-125.l.

160. Fortunatov, Szravnitel'noe jazükovedenie /Összehasonlító nyelvtudomány/, 1899-1900, 390-394.l., 178-179.l.; O prepodavanii grammatiki ruszszkogo jazüka v szrednej skole /Az orosz nyelv nyelvtanának középiskolai tanitásáról/.

161. Wundt, Die Sprache, 2.k., 267-268.l.

162. V.A.Bogorodickij, Obscsij kursz ruszszkoj grammatiki /Az orosz nyelvtan általános tanfolyama/, 4.kiad., Kazan 1913, 282-283.l. megj. /5.kiad., Moszkva-Leningrád 1935, 201-202. l.megj./

163. Sigwart, Logika, l.k., 434.l.

164. "Szintaxis", 6.§

165. Vö. Bogorodickij véleményével, aki a beszéd szintaktikai strukturájában "a gondolat természetes logikai mozzanatának" tükröződését látja. /i.m.4.kiad., 285-288.l. és a némileg átdolgozott 5.kiad., 203-205.l./. Lásd még Zeňkovszkij cikkét: K voproszu o funkcii szkazuemogo /Az állitmány funkciója kérdéséhez/.

166. Fortunatov, Szravnitel'noe jazükovedenie /Összehasonlító nyelvtudomány/, 1901/1902, 4.l. Vö. Paul: Prinzipien der Sprachgeschichte, 20-21.l.

167. Sahmatov korábbi nézeteit ugyanebben az értelemben lásd: K voproszu ob isztoricseszkom prepodavanii ruszszkogo jazüka v szrednüh ucsebnüh zavedenijah /Az orosz nyelv történeti szempontu középfoku iskolai tanitásának kérdéséhez/, megj. Trudü Pervogo sz"ezda prepodavatelej ruszszkogo jazüka v voennoucsebnüh zavedenijah /A katonaiskolák orosz nyelvi oktatói első kongresszusának munkái/ c.kiadványban, SzPB 1904, 408.l.

168. "Szintaxis", 10.§

169. Ocserk szovremennogo ruszszkogo literaturnogo jazüka /A mai orosz irodalmi nyelv vázlata/, 8.l.

170. Lásd pl. a mai orosz nyelv főnévtöveiről szóló fejtegetéseit a "Vázlatban", 81-82.l.

171. Sahmatov efféle hibáira, melyeket a nyelvtan terén követett el, V.V.Vinogradov idéz példákat Szovremennüj ruszszkij jazük /A mai orosz nyelv/ c. müvében, 1.kiad., 92-94.l.,ugyancsak találunk ilyen példákat a "Vázlat" 3.kiadása elé irt bevezető cikkben az "orosz nyelv" fogalmának tárgyalásánál /Moszkva 1936, XVI-XVII.l./.

172. "Szintaxis" 78.§

173. Ua. 163.§

174. Ua. 37.§; vö. 43.§

175. Ua. 160.§